

2017- 2018

Schrijven bij de kleuters

“Op welke wijze kunnen de leerkrachten van groep 1/2 van SCHOOL X de kleuters begeleiden bij het voorbereidend schrijven als voorbereiding op groep 3?”

Tessa Hingstman

Studentnummer: 371548

Scriptie pabo 4

1^e beoordelaar: Cathrien Kats

2^e beoordelaar: Piencke Busstra

2017-2018, Stenden pabo Emmen

GEGEVENS

STUDENT GEGEVENS

Naam student: Tessa Hingstman

Studentnummer: 371548

Adres: -

Postcode: -

Woonplaats: Emmen

Telefoonnummer: -

Mailadres: -

STAGEGEGEVENS

Naam school: SCHOOL X

Adres: -

Postcode: -

Plaats: Emmen

Telefoonnummer: -

Mailadres: -

VOORWOORD

Beste lezer,

Voor u ligt het eindonderzoek dat uitgevoerd is op SCHOOL X, te Emmen. Het onderzoek is gericht op de schrijfontwikkeling van kleuters en het handelen van de leerkracht hierbij. Van midden november 2017 tot begin juli 2018 ben ik bezig geweest met het opzetten, uitvoeren en schrijven van dit onderzoek.

Ik wil SCHOOL X, mijn stage- en onderzoeksschool, bedanken voor het aanreiken van een onderwerp voor dit onderzoek en de ruimte die mij gegeven is. Tijdens het opstellen en uitvoeren van dit onderzoek ben ik begeleid door Cathrien Kats, bij deze wil ik haar bedanken voor haar ondersteuning, feedback, input en de prettige manier van begeleiding geven.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Tessa Hingstman

Emmen, juli 2018

INHOUD

Gegevens	2
Student gegevens	2
Stagegegevens	2
Voorwoord	3
Samenvatting.....	7
Inleiding	8
Onderwerp.....	8
De aanleiding	8
Persoonlijke motivatie	9
Leeswijzer	9
1. Probleemanalyse.....	10
1.1 Praktijkprobleem	10
1.1.1 Wat is het probleem?	10
1.1.2 Wie heeft te kampen met het probleem?.....	10
1.1.3 Wanneer treedt het probleem op?	11
1.1.4 Waarom is het een probleem?.....	11
1.1.5 Waar doet het probleem zich voor?.....	11
1.1.6 Hoe is het probleem ontstaan?	11
1.2 Relevantie voor de beroepspraktijk	11
1.3 Mindmap	12
2. Theoretisch kader	13
2.1 De schrijfontwikkeling van kleuters	13
2.1.1 Motoriek.....	13
2.1.2 Schrijfontwikkeling in fasen.....	15
2.1.3 Voorbereidend schrijven	16
2.1.4 Algemene Schrijfvoorwaarden	16
2.1.5 Schrijfproces/specifieke schrijfvoorwaarden	18
2.2 Schrijfdoelen kleuters.....	21
2.3 Kleuters motiveren om te gaan schrijven	23
2.4 Kleuters begeleiden bij het schrijven	25
2.4.1 Letters aanleren.....	26
2.4.2 Pengreep	27
2.4.3 Handfunctie	27

2.4.4	Keuze van de schrijfhand.....	28
2.4.5	Schrijfvoorwaarden	28
	Terugblik	29
3.	Probleemstelling en onderzoeksaanpak.....	30
3.1	Doel van het onderzoek	30
3.2	Onderzoeksvraag.....	30
3.3	Deelvragen.....	30
3.4	Hypothese	32
3.5	Probleemstelling besproken.....	32
3.6	Onderzoeksgroep	32
3.7	Dataverzameling en dataverwerking	33
3.8	Ontwerpactiviteiten	34
3.9	Ethische kwesties	34
3.10	Tijdpad	34
4.	Resultaten	36
4.1	Vorbereiding.....	36
4.2	Uitvoering	36
4.3	Data analyse	37
4.3.1	‘Waar zijn de kinderen van groep 2 uit de groepen 1/2a en 1/2b vooraf aan het onderzoek in hun schrijfontwikkeling?’	37
4.3.2	Welke doelen hanteren de leerkrachten van groep 1/2 en op welke wijze werken ze hier naar toe?’	37
4.3.3	‘Welk schrijfaanbod is passend voor de kinderen uit groep 2b om ze te motiveren voor het ‘schrijven’?’	37
4.3.4	‘In hoeverre is er verschil in de groei van de schrijfontwikkeling tussen de leerlingen van groep 2a en groep 2b, nadat er systematisch gewerkt is aan de schrijfontwikkeling in combinatie met een schrijfhoek in groep 2b?’	38
4.4	Verwachtingen	40
5.	Conclusies, aanbevelingen en discussie.....	41
5.1	Conclusies.....	41
5.1.1	De schrijfontwikkeling van kleuters	41
5.1.2	Schrijfdoelen voor de kleuters	41
5.1.3	Kleuters motiveren voor het schrijven.....	41
5.1.4	Kleuters begeleiden bij het schrijfproces	42
5.2	Eindconclusie.....	43

5.3	Aanbevelingen.....	43
5.4	Discussiepunten	43
	Bibliografie	45
	Bijlagen	2
	Bijlage I – Proces	2
	Bijlage II – Invented spelling test (Smits, 2002)	3
	Bijlage III – Interview leerkrachten	4
	Bijlage IV – Materialen schrijfhoek en uitgevoerde activiteiten.....	5
	Uitgevoerde activiteiten omtrent de schrijfontwikkeling:.....	5
	Aanwezige materialen in de schrijfhoek:	6
	Bijlage V – verwerking nul- en eindmeting	9
	Fase schrijfontwikkeling	9
	Score ‘invented spelling’	10
	Pengreep	11

SAMENVATTING

Wat mag er verwacht en geëist worden van kleuters met betrekking tot het schrijven? Moeten ze de letters al op een juiste wijze kunnen schrijven en moeten ze al een dynamische driepuntsgreep hebben? Op welke wijze kan er het beste aangesloten worden op groep 3 m.b.t. het schrijfonderwijs? Dit soort vragen leefden bij de leerkrachten van de groepen 1/2 van SCHOOL X, te Emmen. Gebaseerd op bovenstaande vraagstukken is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: ***“Op welke wijze kunnen de leerkrachten van groep 1/2 van SCHOOL X de kleuters begeleiden bij het voorbereidend schrijven als voorbereiding op groep 3?”***

Om deze onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden is er een probleemanalyse geschetst. Nadat het probleem helemaal duidelijk weergegeven is, is er door middel van het gebruik van theorie dieper ingegaan op de onderwerpen die van belang zijn voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Als eerste is er uitgezocht hoe de schrijfontwikkeling van kleuters verloopt, wat de schrijfdoelen voor kleuters zijn en daarnaast is er uitgezocht hoe de leerkracht de kleuters kan motiveren om tot schrijven te komen en tot slot wordt de begeleiding aan kleuters geboden kan worden bij het schrijven beschreven. Aan de hand van dit literatuur onderzoek zijn er in de praktijk verschillende acties ondernomen. Er is een nul- en een eindmeting afgenomen bij de kinderen uit groep 2a en groep 2b door het meetinstrument de ‘invented spelling’ taak (Smits, 2002). Uit deze data is vastgesteld in welke schrijffase ze zich bevinden en is hun pengreep geobserveerd. De leerkrachten van de groepen 1/2 zijn geïnterviewd over hun werkwijze met betrekking tot het schrijfonderwijs en tot slot is er een schrijfhoek ontwikkeld en zijn er schrijfactiviteiten aangeboden aan de kinderen uit de onderzoeksgroep: groep 2b.

In de hypothese staat beschreven dat de verwachte uitkomst is dat de leerkrachten voor betekenisvolle schrijfaanleidingen moeten zorgen, dat schrijven als dagelijkse routine moet terugkomen en dat er gepraat en gedacht moet worden over geschreven taal. De verwachting was ook dat een schrijfhoek een positief effect zou hebben op het schrijfgedrag van de kinderen, wanneer er voldoende uitdagende materialen aanwezig zijn. Tijdens het analyseren van de verkregen data uit de praktijk, kwam er een ander resultaat uit dan dat van te voren de verwachting was. Dit heeft er niet voor gezorgd dat de hypothese onjuist is, maar het heeft voor een andere kijk op de (schrijf)ontwikkeling van de kleuters gezorgd. Uit de verrassende, maar te verklaren resultaten is een conclusie getrokken.

De conclusie van dit onderzoek is dat het aanbieden van het schrijfonderwijs gedaan kan worden zoals in dit onderzoek beschreven staat. Ook kunnen de letters aangeboden worden, mits de leerkrachten kennis van en inzicht hebben in de schrijfontwikkeling van de kinderen. Het aanbod en de doelen moeten zichtbaar zijn in een flexibele planning, want er moet gekeken worden naar de behoeften, het niveau, de betrokkenheid en de diversiteit in de ontwikkeling van jonge kinderen. De aanbevelingen die hieruit voortvloeien zijn optioneel en moeten bij de leerkracht, de school en de kinderen passen. Er kunnen hoofdletters aangeboden worden aan de kleuters. Er kan voor gekozen worden om de kinderen helemaal geen letters aan te leren, om de kinderen vrij te laten experimenteren (zonder op de technische aspecten te letten). Er kan ook voor gekozen worden om een selectief groepje, dat er aan toe is, alvast op de juiste manier te leren schrijven. Hiervoor is een dynamische driepuntsgreep vereist. Het is van belang dat de functionaliteit van het schrijven veel aandacht krijgt en dat er betekenisvolle aanleidingen gecreëerd worden voor het schrijven van teksten of mededelingen.

INLEIDING

ONDERWERP

Mensen hebben altijd al de behoefte gehad zich creatief en communicatief te uiten. Uit tekeningen ontstond beeldschrift, dit is te lezen als een soort stripverhaal. Op deze manier gaf men mededelingen aan elkaar door op rotswanden, boomschors, stenen en geschildde boomstammen. In de loop van de tijd veranderde het beeldschrift naar eenvoudige tekens. Om tekenschrift te kunnen lezen, moet de afspraak over de tekens wel bekend zijn. Met het tekenschrift zijn gedachten sneller vast te leggen dan met beeldschrift. Uiteindelijk kregen de tekens een klank, zo is ons schrift ontstaan. Het schrift dat in Nederland gebruikt wordt is een klankschrift, de indianen bleven bij het beeldschrift en de Chinezen bij het tekenschrift (Kooijman, Mierlo, & Natzijs, 2011).

Figuur 1, Grotschildering (beeldschrift)

Figuur 2, Kindertekening

Wanneer kinderen hedendaags leren schrijven, is tekenen de eerste vorm waarmee ze oefenen. Kinderen zien tekenen als communicatiemiddel en maken geen onderscheid tussen tekenen en schrijven (Kleef & Tomesen, 2002).

Het onderwerp van dit onderzoek draait om de schrijfontwikkeling van kleuters, er wordt ingegaan op hoe kleuters begeleid kunnen worden bij het leren schrijven. Een website waar voor verschillende vakgebieden veel doelen te vinden zijn is www.tule.slo, echter zijn hier voor het schrijfonderwijs bij kleuters summiere beschrijvingen te vinden volgens de leerkrachten van de groepen 1/2 van SCHOOL X. Een aantal vragen die in de praktijk tot stand gekomen zijn en tot dit onderwerp geleid hebben zijn: 'wat moet een kleuter beheersen qua schrijfontwikkeling voordat hij naar groep 3 gaat?' en 'moet een kleuter die letters spiegelend schrijft verbeterd worden?'. Gaandeweg van het schrijven van dit onderzoek worden er hopelijk antwoorden gegeven op de vragen uit de praktijk.

DE AANLEIDING

De aanleiding voor dit praktijkonderzoek is ontstaan uit een vraag van de stageschool en vanuit mijn interesse. De stageschool kwam met een aantal onderwerpen waar dit onderzoek over zou kunnen gaan. Uiteindelijk is er een probleem naar voren gekomen vanuit de stageschool die ook mijn interesse wekt: de leerkracht van groep 3 vindt dat de leerlingen aan het begin van het jaar onvoldoende ontwikkeld zijn in hun schrijven: ze besteedt nu teveel tijd aan het corrigeren en oefenen van een correcte hantering van pennen en potloden en de schrijfwijze van letters. De leerkrachten van de groepen 1/2 willen de kleuters zo goed mogelijk begeleiden bij hun schrijfontwikkeling, maar er ontbreekt bij de leerkrachten van de groepen 1/2 een stuk verdieping over de schrijfontwikkeling van kleuters. De leerkrachten van de groepen 1/2 willen graag verduidelijking in de schrijfontwikkeling van kleuters, zodat ze de kleuters passend kunnen begeleiden bij het schrijven.

PERSOONLIJKE MOTIVATIE

Voordat er een onderwerp gekozen is om te gaan onderzoeken, wist ik al duidelijk dat het dicht bij de kleuters uit mijn stageklas moest blijven. Verder vind ik het belangrijk dat de stageschool ook wat aan het onderzoek dat uitgevoerd gaat worden heeft, zodat het relevant voor mij en de stageschool is. Hierdoor past de onderzoeksvraag, die er uiteindelijk uitgekomen is, goed bij mij en de stageschool. Voordat er op de stageschool praktijkproblemen of onderzoeksvragen besproken zijn voor dit onderzoek, heb ik eerst zelf nagedacht over waar mijn interesse ligt in combinatie met wat onderzocht zou kunnen worden. De vraagstukken van mij liggen voornamelijk bij de ontwikkeling van kleuters. Ik wil graag meer kennis krijgen over de ontwikkeling van kleuters, zodat de handelingen die uitgevoerd worden beter onderbouwd kunnen worden. Door genoeg kennis over de ontwikkeling van het jonge kind te hebben, kunnen handelingen beter afgestemd worden op de verschillende kinderen in een klas. Ik heb al verschillende opdrachten op de pabo uitgevoerd waarbij ik verschillende onderdelen uit de ontwikkelingen van het jonge kind ben tegengekomen, maar ik wil mij graag nog verder verdiepen in de ontwikkeling van het jonge kind. Dit is de reden dat de vraag vanuit de stageschool mij aanspreekt: het gaat om de ontwikkeling van kleuters en in dit geval om de schrijfontwikkeling.

Verder vind ik het erg fijn dat ik met dit onderzoek in mijn stageklas aan de slag kan gaan en dat de eigen kennis over het jonge kind hiermee vergroot wordt. Deze kennis kan altijd weer gebruikt worden wanneer ik voor een kleuterklas, een (beginnend) groep 3 sta of wanneer er hulpvragen vanuit andere klassen zijn over de schrijfontwikkeling van kleuters.

LEESWIJZER

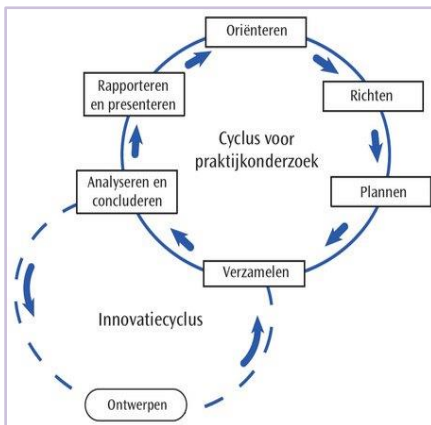
In hoofdstuk 1 wordt er beschreven wat het probleem precies inhoudt, dit probleem betreft het schrijven bij de kleuters.

Daarna wordt er in hoofdstuk 2 theorie beschreven; hierbij staan de schrijfontwikkeling, de schrijfdoelen, de motivatie en het begeleiden van de kleuters centraal met behulp van verschillende bronnen.

In hoofdstuk 3 wordt er ingegaan op wat het doel van het onderzoek is en wordt er met behulp van de theorie uit hoofdstuk 2 antwoord gegeven op de theoretische deelvragen. Door middel van deze uitkomsten zijn er verschillende praktijkvragen opgesteld, er wordt beschreven op welke manier deze praktijkvragen beantwoord gaan worden.

Tijdens het praktijkonderzoek staan de schrijfhoek en een andere benadering van het schrijfonderwijs centraal. Er wordt onderzocht of een andere manier van schrijfonderwijs zorgt voor een verschil in de (groei van de) schrijfontwikkeling van de kleuters.

1. PROBLEEMANALYSE

Figuur 3, Kernactiviteiten voor praktijkonderzoek (Donk & Lanen, 2013)

‘Praktijkonderzoek in de school is onderzoek dat wordt uitgevoerd door leraren en leraren-in-opleiding, waarbij op een systematische wijze in interactie met de omgeving antwoorden verkregen worden op vragen die ontstaan in de eigen onderwijspraktijk en gericht zijn op verbetering van deze praktijk (Donk & Lanen, 2013).’

In dit hoofdstuk wordt het praktijkprobleem toegelicht. Het praktijkprobleem is beschreven door middel van de 5xW+H methode: er wordt beschreven wat het probleem is, wie er te kampen heeft met het probleem, wanneer het probleem optreedt, waarom het een probleem is, waar het probleem zich voordoet en hoe het probleem ontstaan is (Donk & Lanen, 2013). Daarnaast wordt er beschreven waarom dit probleem relevant is voor de beroepspraktijk en is er een mindmap te zien waarin waar in is gebrainstormd over het theoretisch kader.

1.1 PRAKTIJKPROBLEEM

De informatie uit paragraaf 1.1.1 t/m paragraaf 1.1.6 is gehaald uit gesprekken tussen de leerkrachten van de stageschool en de onderzoekster in de maanden november en december in het jaar 2017.

1.1.1 WAT IS HET PROBLEEM?

Op SCHOOL X geeft de leerkracht van groep 3 aan dat ze erg veel tijd besteedt om leerlingen bijvoorbeeld hun potlood of pen goed te laten hanteren, ze de juiste schrijfrichtingen te laten schrijven en om ze te verbeteren bij bijvoorbeeld gespiegelde letters. Hierdoor wordt er tijd besteed aan het schrijfonderwijs, die eigenlijk aan andere vakken besteed zou moeten worden. Er wordt wat anders van de kinderen verwacht dan ze kunnen en gewend zijn. Met dit probleem is de leerkracht van groep 3 naar de leerkrachten van groep 1/2 gegaan om te vragen of ze de kleuters nog beter kunnen voorbereiden op het schrijven in groep 3. De leerkrachten van groep 1/2 vragen zich af wat ze hieraan (nog extra) zouden kunnen doen. Naast de huidige leerdoelen missen ze duidelijke richtlijnen over de schrijfdelen bij kleuters in groep 2.

1.1.2 WIE HEEFT TE KAMPEN MET HET PROBLEEM?

De leerkrachten van groep 1/2, de leerkracht van groep 3 en de kinderen zelf hebben last van dit probleem. Door de leerkrachten en kinderen wordt dit probleem in andere mate ervaren. Het probleem van de leerkrachten uit groep 1/2 is het missen van duidelijkheid over de schrijfontwikkeling van kleuters. Het probleem van de leerkracht van groep 3 is dat ze vindt dat de leerlingen die vanuit groep 1/2 in groep 3 komen meestal al wel ontwikkeld zijn in het schrijven, maar zichzelf soms ‘verkeerde’ manieren eigen hebben gemaakt of op een bepaalde manier schrijven die nog niet toereikend genoeg is met betrekking tot het schrijfonderwijs van groep 3. Hierbij kan gedacht worden aan bijvoorbeeld de schrijfrichting. Het probleem van de kinderen is dat er meer van ze verwacht wordt dan dat ze gewend zijn wanneer ze in groep 3 komen met betrekking tot het schrijven. De voorbereiding hierop zou eventueel beter aan kunnen sluiten op een manier die past bij de schrijfontwikkeling van kleuters.

1.1.3 WANNEER TREEDT HET PROBLEEM OP?

Het probleem bij de leerkrachten van groep 1/2 treedt elke schooldag op, wanneer ze zien dat een leerling bijvoorbeeld de vorm van de letter 'a' goed schrijft, maar bij een verkeerd punt begint met schrijven. De leerkrachten vragen zich af of ze dit al continu moeten verbeteren, of dat hier bij de kleuters ruimte en tijd is voor de experimentele fase. Dit is een klein voorbeeld van een van de problemen omtrent het schrijven. Het probleem van de leerkracht van groep 3 is dat ze vindt dat ze nu veel tijd moet besteden aan het oefenen met bijvoorbeeld een juiste pengreep en schrijfrichting. Het probleem treedt bij de kinderen op wanneer ze in groep 3 komen en niet aan de verwachtingen van de leerkracht kunnen voldoen.

1.1.4 WAAROM IS HET EEN PROBLEEM?

Het is een probleem omdat de leerkrachten van groep 1/2 een stuk verdieping missen over de schrijfontwikkeling van kleuters. Ze willen graag dat ze hier, naast de leerdoelen, meer duidelijkheid in krijgen, zodat ze de kleuters op een juiste manier kunnen begeleiden in het schrijfonderwijs naar groep 3 toe. Ze willen voorkomen dat ze de kleuters overvragen, waardoor ze het plezier bijvoorbeeld kunnen verliezen in het schrijven. Het is een probleem voor de leerkracht van groep 3, omdat ze merkt dat ze hierdoor te weinig tijd overhoudt voor andere belangrijke zaken buiten het schrijven om. Wanneer dit probleem opgelost is, kunnen de leerkrachten van groep 1/2 de kleuters op een juiste manier begeleiden in hun schrijfontwikkeling en hoeft de leerkracht van groep 3 hier niet meer zoveel tijd aan te besteden.

1.1.5 WAAR DOET HET PROBLEEM ZICH VOOR?

Het probleem doet zich voor in de twee groepen 1/2 en in groep 3 van SCHOOL X. Het komt voor tijdens de lessen waarbij de leerlingen moeten schrijven in groep 3 en wanneer de kleuters bezig zijn met tekenen en het schrijven van schrijfpatronen en het experimenteren met lettervormen.

1.1.6 HOE IS HET PROBLEEM ONTSTAAN?

Het probleem is ontstaan doordat de leerlingen die in groep 3 komen, niet voldoen aan de verwachtingen van de leerkracht op het schrijfgebied. Met dit probleem willen de leerkrachten van groep 1/2 aan de slag gaan. Er is geen uitgebreide leerlijn schrijven bekend bij de leerkrachten van groep 1/2. Wel hanteren ze de richtlijnen voor de schrijfontwikkeling genoemd in de Dorr leer- en ontwikkelingslijnen (Dorr Digi leer- en ontwikkelingslijnen voor groep 1 en 2, sd), maar deze is te breed omschreven volgens de leerkrachten van groep 1/2.

1.2 RELEVANTIE VOOR DE BEROEPSPRAKTIJK

Het beschreven probleem is ontstaan in de praktijk, op SCHOOL X, waardoor de uitkomst van dit onderzoek kan worden toegepast in de onderwijspraktijk. De uitkomst kan door alle betrokkenen van dit onderzoek gebruikt worden. De onderzoekster en de leerkrachten van de groepen 1/2 en 3 vallen hieronder. Dit onderzoek kan als relevant beschouwd worden door andere Nederlandse basisscholen die tegen hetzelfde probleem aanlopen. De resultaten van dit onderzoek kunnen andere scholen als advies gebruiken of hierdoor op weg geholpen worden met het vinden van oplossingen voor hun probleem.

1.3 MINDMAP

Mindmapping is een associatieve techniek die door Buzan ontwikkeld is. Bij het brainstormen vanuit een praktijkprobleem, worden verbindingen gelegd met de deelaspecten van een praktijkprobleem. Dit wordt zodanig gedaan, dat er een boomstructuur ontstaat met vertakkingen vanuit een centraal punt. Door het maken van een mindmap, worden er kennisdeeltjes met elkaar in verband gelegd. Dit uit zich in een schematische weergave van de kennis en beelden die al bekend zijn rondom een bepaald centraal kernbegrip. De meerwaarde van mindmappen is het verrijken van kennis en denkbeelden (Donk & Lanen, 2013). In Figuur 4 is de mindmap te zien die de onderzoeker gemaakt heeft naar aanleiding van bovenstaande probleemanalyse. De verschillende onderwerpen van de mindmap hieronder, worden in het volgende hoofdstuk theoretisch behandeld.

Figuur 4, Mindmap: Kleuters begeleiden bij het schrijven

2. THEORETISCH KADER

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op begrippen die van belang zijn voor dit onderzoek. Er zijn verschillende bronnen gebruikt om een goed zicht te krijgen op het praktijkprobleem. Het theoretisch kader vormt een goede basis voor dit onderzoek en beantwoordt de deelvragen. Er wordt ingegaan op hoe de schrijfontwikkeling van kleuters eruit ziet, wat de schrijfdoelen voor kleuters zijn, hoe kleuters gemotiveerd raken om te gaan schrijven en hoe kleuters begeleid kunnen worden tijdens het schrijven.

2.1 DE SCHRIJFONTWIKKELING VAN KLEUTERS

2.1.1 MOTORIEK

Binnen het schrijfonderwijs is motoriek een belangrijke term. Alles wat nodig is om een positie in de ruimte te behouden is motoriek. De leeftijd van 4 tot 6 jaar is voor de motorische ontwikkeling erg belangrijk. In deze periode is er een verband te zien tussen motoriek en cognitie. Wanneer kinderen proberen om goed motorisch te presteren, beïnvloedt dat het cognitief presteren positief en andersom. Kinderen die in de leeftijdsfase 4 tot 6 motorisch goed presteren, doen dit ook bij leertaken (Hagen & Valkenburg, 2010). De lichaamsbouw van kleuters heeft gevolgen voor hun uithoudingsvermogen en de spierbeheersing. De spierbeheersing verloopt als het ware van het hoofd naar de voeten. Dus hoe dichterbij de hersenen, hoe eerder de ontwikkeling verloopt. De halsspieren worden als eerste beheerst, de teenspieren als laatst. Voor de romp geldt: hoe dichterbij de romp, hoe eerder de ontwikkeling verloopt. Kinderen beheersen hun schouderspieren dus eerder dan de polsspieren en de polsspieren eerder dan de spieren in de vingerkootjes. De ontwikkeling van bewegen verloopt van de grove motoriek naar de fijne motoriek. Het lukt kleuters door veel te oefenen en door rijping (Hooijmaaijers, Stokhof, & Verhulst, 2012). Zoals net beschreven staat, wordt eerst de grove motoriek ontwikkeld, in Tabel 1 staat ruwweg de grove motoriek van de eerste vijf levensjaren beschreven. Deze motoriek ontwikkelen kinderen al spelend in de voorschoolse fase (Eerd-Smetsers & Alblas, 2001).

Tabel 1, Ontwikkeling motoriek van de eerste vijf levensjaren (Eerd-Smetsers & Alblas, 2001)

Leeftijd	Motorische ontwikkeling
1-2 jaar	Het kind leert om te staan en zelfstandig te lopen
2-3 jaar	Het kind kan met twee voeten springen en het loopritme verbetert. Het kind kan achterwaarts en zijwaarts lopen, met een kleine bal gooien en rennen.
3-4 jaar	Het kind kan de voet afwikkelen van de hiel tot de teen, langs een lijn lopen, twee of drie treden afhuppelen en met een grotere bal gooien.
4-5 jaar	Het kind kan rennen en vertoont hierbij een goede been-arm-coördinatie. Ook kan het kind langs een cirkel lopen, op een balk balanceren en goed springen.
Vanaf 5 jaar	Het kind kan verspringen (zo'n 60-100 cm), kan vijftien meter huppelen, balanceren op één been en kan een bal vangen.

De ontwikkeling van de grove motoriek loopt over in de ontwikkeling van de fijne motoriek. In groep 1 beheerst het kind nog niet de fijne motoriek die vereist is voor het schrijven. Daardoor zijn de motorische oefeningen die in groep 1 en 2 gegeven worden gericht op het verbeteren van de fijne motoriek en op het aanleren van de oog-handcoördinatie die vereist is bij het schrijven (Eerd-Smetsers & Alblas, 2001). Motorisch bevinden kleuters zich nog in de symmetriefase, ook al hebben veel kleuters

al een duidelijke voorkeur voor links- en rechtshandigheid. Omdat de kleuters zich in de symmetriefase bevinden, moet er oefenstof aangeboden worden waarbij zoveel mogelijk beide handen, voeten en handen en beide voeten aan bod komen. Ook zijn er verschillende oefeningen voor de ontwikkeling van de duimen. In Tabel 2 zijn verschillende motorische oefeningen die het schrijven bevorderen te vinden. In deze tabel staat de grove motoriek ook weer verwerkt, want om tot een goede fijn-motorische ontwikkeling te komen, moet de grove motoriek genoeg aandacht krijgen (Kwast, 2005).

Tabel 2, Oefeningen motorische ontwikkeling (Kwast, 2005)

Motorische ontwikkeling	Oefeningen
Grof-motorische symmetrie	Springen als een kikker, zittend op de grond in de 'voeten klappen', klaspelletjes met beide handen.
Fijn-motorische symmetrie	Handen geven (in tweetallen), knopen ontwarren, vlooienspel.
Ontwikkeling duim	Opponeren (de duim(en) worden tegen alle vingers geplaatst), lucifers, erwten en rozijnen oprapen.
Lateralisatiefase (voorkeurshand is duidelijk)	Weven, kralen rijgen, mikado spelen, schroeven en moeren aandraaien.
Dissociatieve bewegingen (er worden verschillende bewegingen in één vloeiende beweging uitgevoerd)	Met de ene hand over de borst strijken en tegelijkertijd met de andere hand slaan (dit afwisselen), met één hand een kleine bal zo ver mogelijk weggooien, het spel mikado spelen.
Gevoel en besef van richting en ruimte	Vouwoefeningen met vouwblaadjes (hierbij wordt ook de oog-hand coördinatie en het opponeren geoefend), kegelen en in de maat slaan en lopen.

Geen één kind is hetzelfde, kinderen beginnen op verschillende momenten met bijvoorbeeld kruipen of lopen. Dat hoeft geen probleem te zijn. Over het algemeen lopen meisjes tussen hun vierde en zesde levensjaar iets voor op motorisch gebied (Hagen & Valkenburg, 2010). Door de ontwikkeling die kinderen doormaken, worden ze steeds handiger in het bewegen van hun handen. Bepaalde handelingen gaan steeds gemakkelijker, dit wordt handvaardigheid genoemd. Bij de ontwikkeling van handvaardigheid spelen de volgende onderdelen een rol:

- **Reactietijd.** De tijd die een kind nodig heeft om te reageren.
- **Nauwkeurigheid.** Dit is de mate waarin bewegingen nauwkeurig door het kind uitgevoerd wordt. Hierbij kan gedacht worden aan het knippen van figuren.
- **Gewenste snelheid.** Dit is de mate waarin het kind een activiteit in de gewenste snelheid uitvoert.
- **Benodigde kracht.** Dit is de gewenste kracht die nodig is bij het uitvoeren van een beweging. Een kind kan met een potlood een tekening maken, maar duwt niet hard genoeg op het potlood, waardoor er een gebrekkig spoor ontstaat.
- **Soepelheid van bewegen.** Dit is de mate waarin de beweging soepel wordt uitgevoerd.
- **Regelmaat in bewegen.** De bewegingen moeten constant en regelmatig uitgevoerd worden. Een voorbeeld hiervan is dat een kind in staat is om een aantal keren de letter 'o' met ongeveer de zelfde grootte te schrijven (Hagen & Valkenburg, 2010).

Al deze aspecten zorgen ervoor dat een kind activiteiten zoals tekenen en knippen kan uitvoeren. Kinderen werken hier niet bewust aan, maar oefenen deze aspecten bij het uitvoeren van activiteiten zoals knippen, plakken, tekenen en schrijven (Hagen & Valkenburg, 2010).

2.1.2 SCHRIJFONTWIKKELING IN FASEN

In de schrijfontwikkeling van kleuters, zijn vijf fasen te onderscheiden die toe werken naar de zesde fase: conventioneel schrijven, dit houdt in dat kinderen spellingregels hanteren om hun teksten zo duidelijk mogelijk over te brengen. Conventionele spelling krijgen kinderen met de tijd steeds beter onder de knie, door gerichte instructie en oefening. Hier wordt de hele basisschooltijd aan gewerkt. De eerste vijf fasen gaan als volgt:

1. Fase 1: schrijven via tekenen

De eerste vorm van schrijven is tekenen, het kind ziet dit als communicatiemiddel en maakt geen onderscheid tussen tekenen en schrijven. Een kind in deze fase leest zijn tekening alsof het geschreven is.

2. Fase 2: schrijven via krabbelen

Woorden worden met golven en reeksen krabbels weergegeven, er is nog geen sprake van herkenbare lettertekens. Kinderen kunnen hun eigen krabbels lezen. Ze begrijpen dat tekenen en schrijven niet hetzelfde zijn. Het lijkt alsof het kind schrijft, dit gaat vaak van links naar rechts en van boven naar beneden.

3. Fase 3: schrijven via letterachtige vormen

Kinderen maken vormen die lijken op letters. De vormen die ze gemaakt hebben zijn geen mislukte letters, maar eigen creaties.

4. Fase 4: schrijven via letter- /tekenreeksen

Het besef komt dat woorden worden weergegeven door reeksen letters/tekens en dat dit bij elk woord in een andere volgorde staat. Kinderen schrijven letterreeksen die een variatie zijn op een reeks bekende letters of woorden. Soms verandert het kind de volgorde van de letters, schrijft dezelfde letters op verschillende manieren of gebruikt letters in lange reeksen of in willekeurige volgorde. Letters en cijfers kunnen door elkaar gebruikt worden, het schrijven gaat niet via de schrijfregels

5. Fase 5: schrijven via spontane spelling

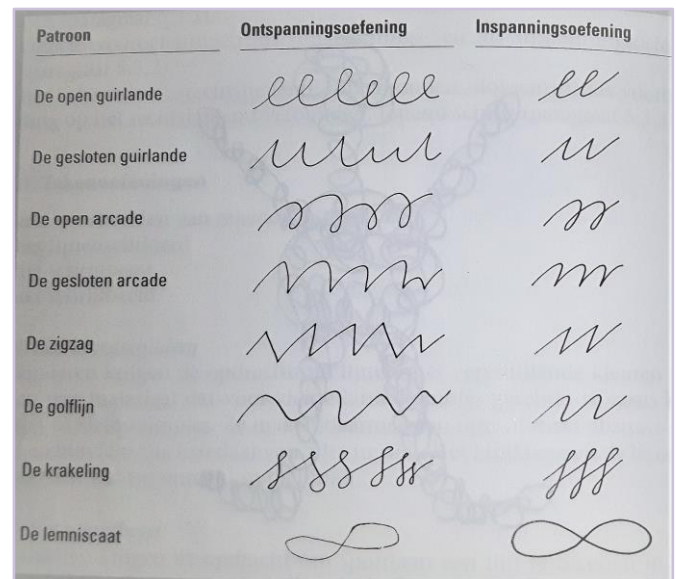
Kinderen krijgen het begrip dat letters met klanken te maken hebben. Oudere kleuters beginnen meestal spontaan op hun eigen manier met schrijven: hierbij laten ze verschillende vormen van fonetisch schrift zien. Dit houdt in dat een woord gespeld wordt zoals hij klinkt, bijvoorbeeld: 'school' wordt geschreven als 'sgool'. Er wordt nog niet via de schrijfregels geschreven, ze gaan zowel van links naar rechts als van rechts naar links (Kleef & Tomesen, 2002)

Bovenstaande fasen doorlopen kinderen niet altijd na elkaar. Het kan zo zijn dat ze terugkeren naar een eerdere fase of meerdere vormen van schrijven tegelijkertijd toepassen. De vorm van schrijven die gebruikt wordt hangt samen met de taak die uitgevoerd wordt (Elsäcker, Beek, Hillen, & Peters, 2006).

Om de schrijfontwikkeling van kinderen zo goed mogelijk te bevorderen wordt er vaak voorbereidend schrijven gegeven in de kleutergroepen. In paragraaf 2.1.3 wordt hier dieper op ingegaan.

2.1.3 VOORBEREIDEND SCHRIJVEN

Alles wat het kind 'schrijft' verstaat men onder het schrijfproduct. In het voorbereidend schrijven zijn dit de schrijfpatronen en het onverbonden schrift in combinatie met de ontluikende geletterdheid. Schrijfpatronen of directe vooroefeningen zijn eenvoudige lijnen om op het ingewikkelde schrift voor te bereiden: een schrift met rechte en kromme lijnen. Uiteindelijk ontstaan uit deze rechte en kromme lijnen patronen. Die patronen zijn de basiselementen van de letters (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007). In Figuur 5 zijn de acht verschillende schrijfpatronen te zien. Bij het schrijven van patronen als ontspanningsoefening gaat het niet zozeer om de precieze vorm, maar meer om een ontspannen beweging. Bij het schrijven van patronen als inspanningsoefening gaat het om het oefenen van de precieze vorm van de schrijfpatronen (Eerd-Smetsers & Alblas, 2001).

Figuur 5, Schrijfpatronen (Eerd-Smetsers & Alblas, 2001)

De verschillende patronen worden niet alleen afzonderlijk geoefend, maar ook in combinatie met elkaar. Wanneer er overgegaan wordt naar de aanvankelijke fase, betekent dat niet dat het voorbereidend schrijven afgesloten wordt, maar er wordt bij de aanvankelijke schrijfoefeningen teruggerepen op de voorbereidende oefeningen. Het blijven oefenen van patronen bevordert een ontspannen en soepele wijze van schrijven (Kwast, 2005). Doordat er vanuit het ministerie druk uitgeoefend wordt om de beginnende geletterdheid in groep 1 en 2 te stimuleren, kan het bijna niet anders dan dat er in groep 1 en 2 een schrift aangeboden wordt dat geschikt is voor kinderen die fysiek nog niet in staat zijn om verbonden schrift te schrijven. Daarom hebben sommige schrijfmethoden naast de voorbereidingen op het verbonden schrift ook een onverbonden schrift. Dit onverbonden schrift is te gebruiken in veel taalgebruikssituaties, bijvoorbeeld: het schrijven van een naam op een tekening, het maken van een boodschappenlijstje en wanneer een kind wil weten hoe hij iets schrijft en dat de juf/meester het voorschrijft (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007).

Voordat de kinderen kunnen beginnen met het (voorbereidend) schrijven moet er eerst voldaan worden aan een aantal voorwaarden, deze worden in paragraaf 2.1.4 en 2.1.5 toegelicht.

2.1.4 ALGEMENE SCHRIJFVOORWAARDEN

Zoals in de vorige paragraaf beschreven staat is het belangrijk dat een kind een aantal inzichten en vaardigheden beheerst: de schrijfvoorwaarden. Dit is belangrijk omdat schrijven een ingewikkelde handeling is: de vorm van een directe vooroefening (later een letter) moet in een goede beweging in de juiste ruimte worden geplaatst. De schrijfvoorwaarden hebben de volgende kennis- en/of vaardigheidsgebieden:

- **De grove motoriek**

Om tijdens het schrijven een goede houding te hanteren, het kunnen bewegen van de arm tijdens het schrijven en om het evenwicht te kunnen bewaren is een beheersing van de grove motoriek nodig. De volgende vaardigheden moet een kind beheersen:

- Kunnen kruipen, lopen (voor- en achterwaarts), huppen, huppelen en hinkelen.
- Een bal kunnen gooien, rollen en kunnen vangen. Een kar kunnen trekken en met blokken kunnen bouwen.
- Kunnen omrollen in een vloeiende beweging.
- Met de voet kunnen afrollen van de tenen naar de hak.
- Een beweging kunnen stoppen op commando.
- Een goed evenwichtsgevoel hebben, op de tenen kunnen staan, over een streep kunnen lopen, kunnen fietsen en stappen en kunnen rollen met een autoband.

- **De fijne motoriek**

De beheersing van de fijne motoriek is nodig om schrijfpatronen en letters te kunnen schrijven. Dit vereist afgestemde bewegingen van de vingers, waarbij de volgende vaardigheden van belang zijn:

- Vingers afzonderlijk kunnen bewegen.
- De duim naar de vingers kunnen brengen (opponeren).

- **Visuele discriminatie of vormherkenning**

Een kind moet vormen kunnen onderscheiden vanuit een geheel, waardoor het straks de patronen, letters en woorden ook in onderdelen kan bekijken.

- **Oog-handcoördinatie (sensomotoriek)**

Hierbij gaat het om de afstemming van handelingen die het kind met de hand uitvoert, op wat het met de ogen waarneemt en omgekeerd.

- **Ruimtelijke oriëntatie**

Een kind moet de volgende ruimtelijke begrippen kennen om de schijftaal te verstaan:

- De dynamische begrippen in de ruimte: *naar boven, naar beneden, opzij, naar links, naar rechts, schuin omhoog en omlaag*.
- De statische ruimtelijke begrippen: *bovenkant, onderkant, het midden, groot en klein*.
- Weten wat een *cirkel*, een *vierkant*, een *lijn* enzovoort is.
- Weten wat *hier, daar, ver, dichtbij, hoog, laag en diep* is.
- Weten wat de zijden in een plat vlak zijn, zoals de *linker-, rechter-, boven- en onderkant*.

- **Lateralisatie**

Hierbij gaat het om het herkennen van de voorkeurskant en de voorkeurshand. Lateralisatie is ook het met twee handen verschillende bewegingen kunnen uitvoeren, zonder dat er storende bij bewegingen worden gemaakt. Dit vereist een goede coördinatie.

- **Ontspanning en concentratie**

Het is nodig om ontspannen en geconcentreerd te zijn om het schrijven tot een succes te maken (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007) (Eerd-Smetsers & Alblas, 2001).

Om aan deze algemene schrijfvoorwaarden te kunnen voldoen, is het belangrijk dat er aan het schrijfproces en de specifieke schrijfvoorwaarden, toegelicht in paragraaf 2.1.5, gewerkt wordt.

2.1.5 SCHRIJFPROCES/SPECIFIEKE SCHRIJFVOORWAARDEN

Jonge kinderen die het voorbereidend schrijfonderwijs volgen zijn fysiek en mentaal meestal nog niet volledig volgroeid, waardoor het schrijfproces niet optimaal kan verlopen. Ze zijn nog bezig om het schrift te ontdekken. Onder het schrijfproces wordt de manier waarop het kind schrijft verstaan. De volgende onderdelen vallen hieronder: de schrijfhouding, de pengreep, de schrijfbeweging en de papierligging (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007). De specifieke schrijfvoorwaarden bevatten bovengenoemde onderdelen met daarbij de beweging van de ogen die het schrift volgen. Al deze handelingen moeten verricht worden om het handschrift tot stand te kunnen brengen. Tijdens het hele proces waarin kinderen leren schrijven wordt er aandacht besteed aan de specifieke schrijfvoorwaarden (Eerd-Smetsers & Alblas, 2001).

- **Schrijfhouding**

Het kind dat net begint te schrijven, oftewel de beginnende schrijver, is nog niet in staat om een juiste schrijfhouding te hanteren. Het lukt niet om het lichaam soepel te bewegen, waardoor hij zonder problemen de buik los van de tafel heeft, het hoofd naar voren buigt en de voeten ontspannen en losjes op de grond kan zetten. Een aantal ideeën voor kinderen die het niet lukt om rustig op hun stoel schrijfwerk te maken zijn:

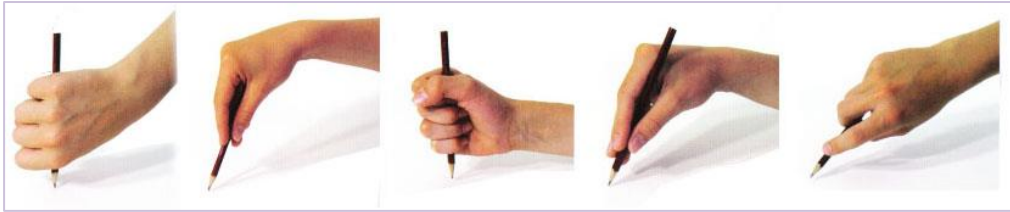
- *staan achter een hoge tafel, waar de onderarmen horizontaal op kunnen steunen.*
- *Staan tekenen op een verticaal vlak, een bord.*
- *Op de knieën op de stoel zitten.*

Wanneer het kind op zijn stoel kan blijven zitten, is het erg belangrijk dat het meubilair passend is voor het kind. Als het kind zit, moet het met beide voeten de grond kunnen raken. De tafelhoogte moet zo zijn dat de onderarmen van het zittende kind horizontaal op tafel kunnen liggen. Verder zijn de volgende basisvoorwaarden belangrijk:

- **Voeten:** de twee voeten raken de grond, niet statisch plat naast elkaar, maar maken wel contact met de grond. Kinderen met korte benen zullen een eigen manier van contact zoeken, als de voeten de grond maar raken is het oké.
- **Het zitvlak:** met twee zitknobbels zit het kind stevig op de stoel. De ruimte van de zitting moet evenwichtig in gebruik zijn. Kleine kinderen kunnen nog niet zo lang stilzitten. Ze kunnen best nog eens opstaan van hun stoel, maar als ze zitten, moet de zitting van de stoel goed gebruikt worden.
- **Buik:** de buik moet niet tegen de tafel aangeklemd worden.
- **Hoofd:** het hoofd mag niet te ver voorover gebogen zijn.
- **Handen:** de twee handen zijn op de tafel. De ene hand houdt het papier vast en de andere hand schrijft. Dit lukt vaak nog niet, kinderen zijn nog niet altijd in staat om tweehandig te werken (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007).

- **Pengreep**

De spierbeweging van de handen en speciaal de spierbeweging van de vingers is nog niet voldoende ontwikkeld bij kleuters om het potlood goed vast te houden tussen duim en wijsvinger. Opponeren lukt nog niet, dit houdt in dat het kind de toppen van de duim en wijsvinger nog niet gericht naar elkaar kan brengen en weer van elkaar kan losmaken. Wanneer kinderen dit nog niet kunnen, kan het beste materiaal dat geschikt is voor kleine handen aan ze gegeven worden, zoals: wasco, dikke kleine kleurpotloden en penselen en verf.

Figuur 6, Onrijpe pengrepen (Wouters & Schaerlaeckens, 2009)

In Figuur 6 zijn onrijpe pengrepen te zien. Het kind houdt hier het potlood in de palm van zijn hand vast. Bij de onrijpe greep zijn er nog geen duim- en vingerbewegingen te zien. De beweging van het potlood komt nog vanuit de pols, arm en romp (Wouters & Schaerlaeckens, 2009).

Figuur 7, Overgangsgrepen (Wouters & Schaerlaeckens, 2009)

In Figuur 7 zijn overgangsgrepen te zien, deze grepen zijn een tussenstap naar een rijpe greep. Hierbij houden de kinderen het potlood met een duim- en vingerbeweging vast, maar komt de beweging nog vanuit de pols en elle boog (Wouters & Schaerlaeckens, 2009).

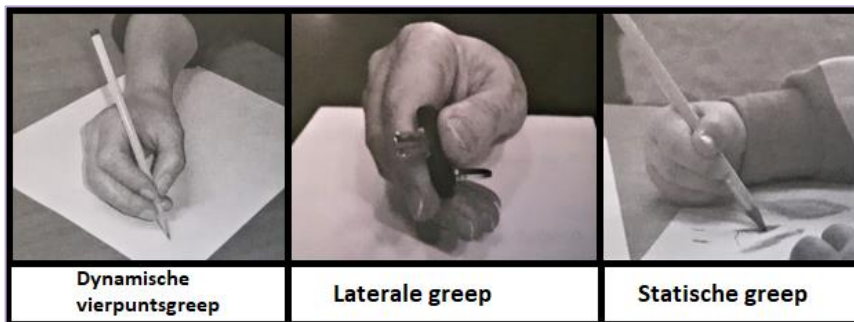
Wanneer het kind het potlood al wat beter vast kan houden zijn de volgende punten van belang:

- Het potlood wordt tussen wijsvinger en duim vastgehouden.
- Het potlood rust op de middelvinger.
- Er is ruimte zichtbaar op het potlood tussen duim en wijsvinger, zodat de grip stevig is.

Sommige kinderen hebben een afwijkende potloodgrip en maken toch soepel een doorgaande beweging. Vanuit ergonomische redenen wordt toch de greep die te zien is in figuur 8, geadviseerd. Deze pengreep biedt de meeste zekerheid voor een soepele en doorgaande schrijfbeweging (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007). Ook Kwast (2005) geeft aan dat dit de juiste pengreep is. Volgens hem moet de leerkracht hier zeer attent op zijn, want wanneer de pengreep niet goed aangeleerd wordt, is het kind levenslang opgezadeld met een verkeerde penhantering met alle nare gevolgen voor het schrift. Ook schrijfkrimp en zelfs zenuwontstekingen kunnen een kwalijk gevolg zijn. Kooijman et al. (2011) en Hagen en Valkenburg (2010) laten echter weten dat er meerdere goede pengrepen zijn: de dynamische vierpuntsgreep, de laterale greep en de statische greep, te zien in Figuur 9. Wel is de dynamische driepuntsgreep, te zien in Figuur 8, de greep met optimale bewegingsvrijheid en de minste kans op overbodige spanning. Deze greep wordt in principe altijd aangeleerd.

Figuur 8, Dynamische driepuntsgreep (Kooijman, Mierlo, & Natzijs, 2011)

Figuur 9, Correcte pengrepen (Kooijman, Mierlo, & Natzijs, 2011)

Bij de dynamische vierpuntsgreep staat de middelvinger ook op de pen en de ringvinger neemt de ondersteunende functie van de middelvinger over. Bij de laterale greep staat de duim tegen de zijkant van de wijsvinger. Bij de statische greep bewegen de vingers en soms zelfs de pols niet tijdens het schrijven. De hand beweegt dan als geheel met de pen, in het verlengde van de onderarm vanuit de schouder en de elleboog (vaak zetten mensen hun handtekening met deze greep) (Kooijman, Mierlo, & Natzijs, 2011).

- **Schrijfbeweging**

In de schrijfbeweging wordt de basis van het vlot geschreven schrift gelegd. De ideale schrijfbeweging is als volgt:

- De zijkant van de hand rust op het papier.
- De zijkant van de onderarm rust op het papier, maar de pols is niet doorgezakt.
- De pols ligt in het verlengde van de hand, dus geen knik naar voren of naar achteren.
- De zijkant van de pink en een stukje van de zijkant van de ringvinger en de middelvinger rusten op het papier.
- Vanuit deze stand van de hand wordt de hand vanuit de schouder over het papier bewogen. Bij iedere schrijfbeweging blijft de hand in beweging. De hand vestigt zich niet op een bepaald punt (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007).

- **Papierligging**

Het papier moet aanvankelijk recht liggen voor het kind. Wanneer het kind met de schrijfhand over zijn werk veegt, moet het papier net zolang tot het in de goede stand ligt, gedraaid worden. Dit is belangrijk als voorbereiding op het serieuze schriftwerk. De hand die niet schrijft, houdt het papier vast. Dit zal in het begin nog lastig zijn, er zijn vaak nog te veel bijbewegingen tijdens het schrijven. Toch is het belangrijk dat er aandacht aan besteed wordt (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007).

In paragraaf 2.1 staat beschreven hoe de schrijfontwikkeling van kleuters eruit ziet. Nu helder is hoe die ontwikkeling verloopt is het belangrijk om te weten waar naar toegewerkt moet worden met de kleuters. In de volgende paragraaf, paragraaf 2.2, worden de schrijfdoelen van kleuters beschreven.

2.2 SCHRIJFDOELEN KLEUTERS

Er zijn verschillende bronnen te vinden waarbij de schrijfdoelen voor de kleuters weergegeven zijn. In deze paragraaf zijn een aantal toegankelijke bronnen uitgewerkt.

Een volgsysteem voor kleuters is Dorr Digi, de doelen voor de schrijfontwikkeling volgens Dorr Digi (Dorr Digi leer- en ontwikkelingslijnen voor groep 1 en 2, sd) zijn te vinden in Tabel 3.

Tabel 3, DORR Schrijfontwikkeling (Dorr Digi leer- en ontwikkelingslijnen voor groep 1 en 2, sd)

Schrijfontwikkeling					
Fase 1	Fase 2	Fase 3	Fase 4	Fase 5	Fase 6
Schrijft via tekeningetjes.	Schrijft herkenbare krabbels.	Schrijft door middel van naschrijven (letterachtige vormen).	Schrijft en stempelt de eigen naam.	Kan letterreeksen schrijven en typen op de computer.	Schrijft via spontane spelling (fonetisch schrift).

Een andere bron om doelen voor de basisschool te vinden is de website tule.slo, deze website bevat kerndoelen voor het basisonderwijs. Deze tussendoelen en leerlijnen zijn gezamenlijk ontwikkeld door SLO en het Expertisecentrum Nederlands. In Tabel 4 staan de doelen met betrekking tot het schrijfonderwijs voor de groepen 1 en 2 volgens tule.slo (SLO, Nederlands Expertisecentrum, 2009).

Tabel 4, Schrijfdoelen tule.slo (SLO, Nederlands Expertisecentrum, 2009)

Schrijfdoelen groep 1 en 2									
Kerndoel 4	Kerndoel 5					Kerndoel 8			Kerndoel 9
GEBRUIK-leesdoelen	GEBRUIK-soorten teksten	GEBRUIK-schrijfdoelen	VORM	INHOUD	AANPAK	GEBRUIK-soorten teksten	GEBRUIK-schrijfdoelen	GEBRUIK-aanpak	INHOUD-plezier in lezen
Leerlingen ervaren functies van geschreven taal.	Teksten die functioneel zijn voor eigen (spel)activiteiten.	Schrijfdoelen hebben vooral betrekking op plezier verschaffen en op informeren	(losse)woorden, zinnen. Schrijven is vooral schrijven via: tekenen, krabbelen, letterachtige vormen, letter-/tekenreeksen en via spontane spelling. Naschrijven, na stempelen en typen op de computer. Tekeningen kleuren en woorden versieren.	De onderwerpen zijn dichtbij, ze gaan over het hier en nu, zijn context gebonden en concreet.	Het inzetten van schrijfstrategieën wordt begeleid door de leraar en richt zich vooral op het verkennen van onderwerp en het 'verzamelen' van informatie.	Informatief boekje of 'informatie poster'.	Schrijfdoelen hebben vooral betrekking op informeren.	Het inzetten van schrijfstrategieën wordt begeleid door de leraar en richt zich vooral op het verkennen van het onderwerp en het 'verzamelen' van informatie.	Geschreven taal zien als communicatie- en expressiemiddel waarmee je dagelijks omgaat Stempelen, 'schrijven'.

Volgens Hagen en Valkenburg (2010) wordt de basis van het leren schrijven in de groepen 1 en 2 gelegd. Langzamerhand krijgt de kleuter het besef van foneem (teken) en grafeem (klank) koppeling. Vervolgens wordt de taal aan de grafo-motoriek (een letter schrijven) gekoppeld. De doelen voor groep 1 en 2 staan verwerkt in tabel 5.

Tabel 5, Doelen schrijfontwikkeling groep 1 en 2 (Hagen & Valkenburg, 2010)

Groep	Doel
1 en 2	Ontwikkelen van een optimale schrijf- en zithouding. Leerlingen moeten leren om in een goede zit-/schrijfhouding kleinmotorische bewegingen te maken.
1 en 2	Streven naar een constante, met de voorkeurshand. Denk daarbij aan de functionele greep zoals die ook bij bepaalde sporten aangeleerd wordt, zoals bij tennis, badminton en tafeltennis.
1 en 2	Oefenen van de aspecten van de grove motoriek die het schrijven bij leerlingen beïnvloeden. Denk hierbij aan bewegingen die vanuit de schouder en arm worden uitgevoerd.
1 en 2	Kinderen leren om kritisch naar hun eigen schrijfwerk te kijken, zodat ze in hun eigen schrijfproduct kunnen aanwijzen wat goed gelukt is.
2	Fonetisch bewust zijn ontwikkeld hebben. Het kind moet weten dat bij een bepaalde letter een bepaalde klank hoort en dat je deze klanken/letters ook op papier kunt zetten.
2	Beheersen van de elementaire bewegingen die bij de letters van het alfabet horen. Bewegingen waarbij het er niet alleen op aankomt om de vorm in de vingers te krijgen maar ook de daarbij horende kracht- en snelheidsdosering te beheersen. Het gaat hier om de basisbewegingen.
2	De eerste letter van de eigen voornaam met een correct bewegingsverloop kunnen schrijven.

Tot slot is er ook een concretisering van het referentiekader ontwikkeld voor schrijven, waarin is uitgewerkt hoe de leerstof over de acht basisschoolgroepen verdeeld kan worden. In Tabel 6 staat de leerstof voor de groepen 1 en 2 hieruit beschreven.

Tabel 6, Leerstoflijn groep 1/2 (Gelderens, Paus, & Oosterloo, 2010)

Algemene karakteristiek	
Wat schrijven leerlingen?	Waarvoor schrijven leerlingen?
‘Schrijven’ naar aanleiding van stimulerende situaties (vanuit spel) (bijv. een tekening met bijschrift van de leraar). Eigen naam schrijven. Spelen met lettertekens. Benoemen van letters. Eigen schrift ontwikkelen (leerlingen schrijven hun eigen tekens/ tekeningen en vertellen wat er staat).	Communicatie: beschrijven Expressie: fictie, poëzie, vrije expressie Conceptualisatie: schrijvend lezen
Taken	
Wat schrijven de leerlingen?	
Correspondentie: bijvoorbeeld: briefjes of kaartjes naar een klasgenoot, ouder of leraar. Formulieren invullen, berichten, advertenties en aantekeningen: bijvoorbeeld: eigen nieuwsberichten op het prikbord, opsporingsbericht (bijvoorbeeld van verdwenen hond), menukaartjes, etiketten, labels, uithangborden, reclameborden, lijstjes.	

Verslagen, werkstukken, samenvattingen, artikelen: bijvoorbeeld: vertellingen naar aanleiding van een gebeurtenis, bijschriften bij tekeningen (samen met leraar).

Vrij schrijven: schrijven bij zelfgemaakte tekeningen, of bestaande afbeeldingen in boekjes of posters.

Kenmerken van de taakuitvoering

Samenhang: samenhang wordt aangebracht door dialoog tussen leerling en leraar over wat de leerling heeft opgeschreven.

Afstemming op doel: leerlingen zien dat geschreven taal communicatieve doelen heeft. Ze schrijven tekst met als doel om gedachten onder woorden te brengen.

Afstemming op publiek: leerlingen ervaren reacties van leraar, klasgenoten en ouders op hun teksten.

Woordgebruik en woordenschat: leerlingen dicteren hun tekst. Leraar ondersteunt de formulering door suggesties en vragen.

Spelling, interpunctie en grammatica: leerlingen gebruiken zelf gemaakte tekens voor letters.

Leesbaarheid: geen eisen aan leesbaarheid. De leerling vertelt wat zijn tekens betekenen.

Wanneer duidelijk is welke doelen er nagestreefd moeten worden bij de kleuters, is het van belang dat ze gemotiveerd worden om hier ook echt aan te gaan werken. In paragraaf 2.3 wordt hier dieper op ingegaan.

2.3 KLEUTERS MOTIVEREN OM TE GAAN SCHRIJVEN

Het leren van jonge kinderen moet plaatsvinden in een betekenisvolle context. Jonge kinderen leren, zoals van Parreren dat noemde, incidenteel. Ze leren nog niet intentioneel zoals schoolkinderen dat doen. Jonge kinderen leren met hun hoofd, hart en met al hun zintuigen. Volgens Vygotsky biedt spel jonge kinderen de beste ontwikkelingsmogelijkheden. Het spel creëert een zone van naaste ontwikkeling (Brouwers, 2013).

Bij kleuters verdient de functionaliteit van het schrijven veel aandacht. Daarom is het van belang dat leerkrachten betekenisvolle aanleidingen creëren voor het schrijven van teksten of mededelingen. Kinderen gaan hierdoor op zoek naar manieren om hun bedoelingen vorm te geven (Kleef & Tomesen, 2002).

Het is wenselijk dat initiatieven tot schrijven zoveel mogelijk vanuit het kind komen, maar dit neemt niet weg dat leerkrachten kinderen kunnen stimuleren om te gaan schrijven. Het is belangrijk dat de nadruk niet op de technische aspecten van het schrijven gelegd worden. Kinderen zullen dit leren door oefening en instructie wanneer ze meer ervaring hebben met het schrijven. In het beginstadium ligt de prioriteit bij het ontwikkelen van interesse in het schrijven. Het is aan te bevelen dat kinderen vrijheid hebben in de vormgeving van eigen schrijfproducten en in hun keuze van materialen. Bij het ontluikend schrijfgedrag is de bedoeling van het kind belangrijker dan de vorm. Naarmate kinderen meer ervaring krijgen met het schrijven, zullen ze de technische vaardigheden en de schrijfmotoriek beter onder de knie krijgen (Kleef & Tomesen, 2002).

Er zijn verschillende activiteiten voor het ontlokken van (nieuw) schrijfgedrag. Belangrijke aspecten voor het ontlokken van schrijfgedrag zijn: het zien van schrijven als dagelijkse routine, betekenisvolle schrijfaanleidingen hebben en denken en praten over geschreven taal. Hieronder staan een aantal activiteiten voor het ontlokken van schrijfgedrag:

- **Dat moeten we opschrijven!**
Het gaat erom dat schrijven een vanzelfsprekendheid is en dat het aanwezig is in het leerkrachtgedrag. Op deze manier wordt schrijven door de kinderen beschouwt als iets wat er bij hoort.
- **Als dat geen nieuws is ...**
Op een nieuwsbord kunnen kinderen of de leerkracht nieuwtjes plaatsen. Deze nieuwtjes komen uit bijvoorbeeld kranten of tijdschriften en zullen vaak foto's met een onderschrift zijn of korte berichtjes. Een variant hierop is de klassenkrant waarop alle nieuwtjes worden geschreven die ingebracht worden door de kinderen. De nieuwtjes kunnen aanleiding zijn om te gaan schrijven.
- **Ik schrijf het even op**
Een klimaat scheppen waarin het vanzelfsprekend is dat kinderen hun eigen teksten maken, waardoor ze willen communiceren en die ze een gebruikswaarde geven, bijvoorbeeld lijstjes of een menukaart.
- **Wat weten we al?**
Het is erg zinvol om aan het begin van een thema de voorkennis van de kinderen te activeren. Het maken van een woordveld is hier erg geschikt voor. Het schrijven heeft hierbij als doel informatie vastleggen.
- **Dit is voor ...!**
Het maken van een mooie kaart voor iemand ter gelegenheid van een speciale gebeurtenis is een betekenisvolle schrijfactiviteit. Ook het schrijven van briefjes met bijvoorbeeld een bedankje of verzoek is erg betekenisvol.
- **Wat hebben we gedaan?**
Door ervaringen op te schrijven blijven herinneringen bewaard. Deze activiteit gaat in op het beschrijven van ervaringen die kinderen samen hebben opgedaan. Een activiteit die een routine kan worden is bijvoorbeeld het bijhouden van een klassenboek.
- **Iedereen heeft een eigen naam**
Het noteren van de eigen naam op een werkje of eigen product vinden de meeste kinderen belangrijk en leuk. De eigen naam is vaak het eerste dat kinderen zelf kunnen schrijven. Bij deze activiteit wordt er nadrukkelijk bij namen stilgestaan. Door de namen op te schrijven en ze met elkaar te vergelijken krijgen de kinderen informatie over letters en klanken.
- **Spelen met taal, spelen met versjes**
Als iets opgeschreven staat, kan daar naar teruggekeken worden en erop voortborduurd worden. Deze uitwerking vindt plaats vanuit een versje of liedje dat aansluit bij een project of onderwerp waaraan door kinderen gewerkt wordt. Het versje wordt zowel mondeling als schriftelijk aangeboden, de geschreven versie wordt ondersteund door beeldtaal en biedt mogelijkheden om samen te praten en na te denken over geschreven taal.
- **Welk woord nu?**
Door een tekst samen met de kinderen te maken, ervaren ze dat schrijven denken is. Wanneer kinderen schrijven en anderen zien schrijven, leren ze veel over geschreven taal. Groot-formaat-teksten zijn uitvergroete teksten die het mogelijk maken om gezamenlijk te praten over een geschreven tekst. Iedereen kan mee 'lezen'. Kinderen kunnen op deze manier allerlei ontdekkingen doen rond geschreven taal.
- **Een praatje over het werk**

Door voorafgaand, tijdens het schrijven en na het schrijven met kinderen te bespreken wat ze hebben gemaakt, hoe ze het hebben aangepakt en wat ze ervan vinden, leren ze om over hun schrijfactiviteiten na te denken. Deze gesprekjes kunnen op een spontane manier tussen kinderen onderling plaatsvinden. Daarom is het goed om kinderen in groepjes te laten werken. Door het voeren van gesprekjes met de kinderen kunnen ze bewust gemaakt worden van hun eigen schrijfgedrag en kunnen ze aangezet worden tot nadenken over taal (Kleef & Tomesen, 2002).

Naast bovenstaande activiteiten is voordoen ook een waardevolle manier van instructie bij de kleuters, die een groot leereffect heeft op de kinderen. Verder is een rijke leeromgeving met veel materialen die uitnodigen tot schrijven (en lezen) erg belangrijk. Materialen waar aan gedacht kan worden zijn: verschillende soorten boeken, foto's, folders, stempels, scharen, lijm, tekenmaterialen, een computer, een digibord, een prikbord of eigengemaakte producten van kinderen. Wanneer kinderen aan het werk zijn, is het waardevol als de leerkracht met ze meedoet. Zo kan de leerkracht gesprekken voeren over wat de kinderen aan het doen zijn en kunnen de kinderen geprikkeld worden om nieuwe elementen in hun spel te gebruiken. Wanneer een schrijfhoek ingericht wordt moet er rekening gehouden worden met veel variatie waarin de teksten aangeboden worden, zoals: tijdschriften, boeken voor volwassenen, reclamefolders en kranten kunnen gebruikt worden. Er moeten materialen aanwezig zijn die de kinderen uitdagen om hun eigen teksten te gaan maken, bijvoorbeeld: een computer, tablets, stempeldozen, pennen en potloden. Verder moeten er prentenboeken en (voorlees)boeken in de hoek liggen. Wanneer er een thema behandeld wordt is de voorkeur dat de boeken hierbij aansluiten. De kinderen betrekken bij het inrichten van een lees- en schrijfhoek werkt bevorderlijk, een groepje kinderen zou de verantwoordelijkheid kunnen krijgen voor zo'n hoek (Paus, 2014).

Naast het motiveren van de kleuters voor het schrijven, is het ook van belang dat ze op een goede manier bij hun schrijfontwikkeling begeleid worden. In paragraaf 2.4 wordt dit onderwerp verder uitgewerkt.

2.4 KLEUTERS BEGELEIDEN BIJ HET SCHRIJVEN

Om ervoor te zorgen dat kinderen van een les leren, is het noodzakelijk dat ze zich openstellen voor de leerkracht en de lesstof. Het is belangrijk dat het niveau en de inhoud van de les aansluit bij hetgeen dat de kinderen al weten of beheersen. Om de beginsituatie te kunnen bepalen is er behalve een onderzoekende houding ook kennis nodig van de situatie op school en in de groep, de leefwereld, de interesse en belevingswereld van kinderen en de ontwikkeling van het kind (Alkema & Tjerckstra, 2011). Door het gebruiken van voorbeeld gedrag kunnen leerkrachten bijdragen aan de schrijfontwikkeling van kinderen. Dit kan onder andere door het laten zien van schrijfgedrag; hierbij valt te denken aan het schrijven van briefjes aan ouders of notities op het bord. Kinderen hebben voorbeelden nodig van schrijfgedrag om uiteindelijk uit zichzelf te gaan schrijven. Kinderen verwerven door schrijfgedrag van de leerkracht concepten over geschreven taal, bijvoorbeeld dat een tekst van links naar rechts geschreven wordt (Kleef & Tomesen, 2002).

Er is nog geen differentiatie tussen de verschillende functies van lezen en schrijven in de kleutertijd. Lezen en schrijven wordt geplaatst in de context van beginnende geletterdheid. Alle ontwikkelingen staan in het teken van het ontdekken van het alfabetische principe; hierbij gaan lezen en schrijven

hand in hand (Gelderen, Paus, & Oosterloo, 2010). Het alfabetische principe houdt in dat de klank van een woord overeenkomt met de weergave van deze klank in letters (Expertisecentrum Nederlands, 2010). Wanneer kleuters schrijven via spontane spelling is het niet nodig om kleuters te verbeteren. Het is niet schadelijk als het woord nog niet overeenkomt met de formele spelling van een woord en heeft geen gevolgen op de lange termijn. Het is juist belangrijk dat kinderen experimenteren met de klank-letterkoppelingen (Druenen, Verhoeven, & Wentink, 2012). Tijdelijk schrijven via spontane spelling, oftewel fase 5 van de schrijfontwikkeling, kan namelijk bijdragen aan het leren lezen. Dit komt waarschijnlijk omdat kinderen hierdoor aangemoedigd worden om zelf actief na te denken over de relatie tussen klanken en letters. Wanneer een kind bezig is met schrijven, leert het de woorden die hij wil spellen te verdelen in de klanken waaruit het woord bestaat. Uit diverse studies is gebleken dat de vaardigheid om woorden te lezen, gekoppeld is aan de vaardigheid om woorden te schrijven bij kinderen en andersom (Houtveen, Brokamp, & Smits, 2011).

In de beginfase van de geletterdheid zijn, zoals hierboven ook te lezen is, lezen en schrijven sterk met elkaar verbonden. Het schrijven van letters is een ideaal middel om letters in te prenten. Alleen is er één moeilijkheid: op veel basisscholen wordt er aan kinderen geleerd om in methodisch schrift te schrijven, omdat dit beter is voor hun handschrift ontwikkeling. Dat betekent dat ze de leesletter en de schrijfletter allebei moeten leren. Voor goede lezers is dit geen probleem, voor de wat minder goede lezers is dit wel een probleem. Het is aan de leerkracht en de basisschool hoe hier mee omgegaan wordt; er is helaas nog geen eenduidige oplossing voor: de schrijfletter kan tegelijk met de leesletter aangeleerd worden. Ook kan ervoor gekozen worden om de leerlingen nog niet te laten schrijven en de schrijfletters later pas aan te bieden. De leesletters kunnen eerst geschreven worden en daarna pas de schrijfletters of er kan voor gekozen worden om de schrijfletters al in de kleutergroepen te gebruiken zodat kleuters ook methodisch leren schrijven. In het speciaal onderwijs wordt er vaak voor gekozen om zowel de leesletters als schrijfletters aan te bieden en het methodisch schrift achterwege te laten (Beernink, Koeven, & Vreman, 2011).

In paragraaf 2.4.1 t/m paragraaf 2.4.5 wordt een aantal onderwerpen met betrekking tot het begeleiden van kleuters bij hun schrijfontwikkeling concreter toegelicht.

2.4.1 LETTERS AANLEREN

Sommige leerlingen zijn rond januari toe aan het schrijven van hun eigen naam. Dit zijn meestal meisjes. Hier kan de leerkracht op drie verschillende manieren op reageren:

- Niet op het verzoek ingaan en zeggen dat de letters in groep 3 pas worden aangeleerd. Het voordeel hiervan is dat er in groep 3 een gemeenschappelijk aanleerproces plaatsvindt, dit is beheersbaar en overzichtelijk. Het nadeel hiervan is dat er niet wordt aangesloten bij de behoefte van het kind.
- De leerkracht kan de leerling hier zelf mee aan de slag laten gaan en zorgen voor papier en schrijfmateriaal, zodat het kind zelfstandig bezig kan gaan. Het voordeel hiervan is dat er in wordt gegaan op de ontwikkelingsbehoeften van het kind. Het nadeel hiervan is dat het kind zichzelf een verkeerd bewegingspatroon kan gaan aanleren of zichzelf de verkeerde letters aanleert.
- De leerkracht kan ook een klein groepje samenstellen van leerlingen die toe zijn aan het schrijven van de letters. Het voordeel hiervan is dat de letters volgens plan worden aangeleerd. In deze periode leren kinderen veel door middel van imitatie en ze kunnen hun kennis weer doorgeven aan andere kinderen. Een vereiste is wel dat de leerkracht op de hoogte is hoe de letters effectief

aangeleerd kunnen worden. Een nadeel hiervan is dat de kinderen in groep 3 niet allemaal op hetzelfde niveau starten.

Wanneer er voor gekozen wordt om de letters aan te leren, is het van belang dat de letters qua bewegingsvolgorde goed aangeleerd worden. Er moet eerst aandacht zijn voor de vorm en daarna pas voor de grootte en de hellingshoek. De leerlingen moeten goed geïnformeerd worden over de route van de letter (Hagen & Valkenburg, 2010). Om de letters goed te kunnen schrijven is het van belang dat de kinderen een goede pengreep hebben, de begeleiding hiervoor wordt in paragraaf 2.4.2 verder toegelicht.

2.4.2 PENGREEP

Een pengreep is te corrigeren door de pengreep opnieuw aan te leren door middel van duidelijke instructie. Dit lukt bij jonge kinderen vrij snel, omdat de verkeerde pengreep nog niet ingeslepen is.

De vuistgreep is te zien bij heel jonge kinderen. Peuters die een goede greep hebben bij het schrijf- en tekenmateriaal kunnen deze ook weer verliezen; wanneer ze hun pols nog niet voldoende naar buiten kunnen kantelen, is het onmogelijk om bij een correcte driepuntsgreep de punt van het schrijftekening te zien. Dan stappen ze weer over op een andere greep en dit kan dan een vuistgreep zijn. In dit geval, mits een normaal ontwikkelde motoriek, is een instructie voldoende voor het herstellen van de pengreep. Wanneer er wel sprake is van een ontwikkelingsachterstand, zal het kind bekend zijn in het medisch circuit en zal er eventueel ondersteuning plaats kunnen vinden in het oefenen van de handfunctie onder leiding (Kooijman, Mierlo, & Natzijs, 2011). Het oefenen met een goede handfunctie wordt in paragraaf 2.4.3 verder toegelicht.

2.4.3 HANDFUNCTIE

Een goede pengreep is alleen mogelijk wanneer het kind de duim kan opponeren (duim tegenover de vingers plaatsen) en alle vingers kunnen buigen en strekken. Met de volgende materialen wordt er spelenderwijs met de handfunctie geoefend:

- Insteekkralen of insteekmozaïek
- De kralenplank
- Rijgen met kralen
- Bouwen met kleine blokjes
- Spelen en mikken met knikkers
- Knippen met een schaar
- Naald, draad en borduurkaarten
- Schroeven en moeren
- Reepjes papier scheuren
- Vouwen
- Tolletjes draaien
- Klei om piepkleine klei balletjes van te maken
- Kleine figuren inkleuren met arcen en ronddraaiende bewegingen (Kooijman, Mierlo, & Natzijs, 2011).
- Het oppakken van kleine voorwerpen, zoals erwten, draadjes et cetera (Kwast, 2005).

2.4.4 KEUZE VAN DE SCHRIJFHAND

Tussen het tweede en het vijfde jaar is meestal te zien welke hand de voorkeurshand is. Eén hand wordt de ondersteunende hand en de andere hand wordt de actieve hand. Uit onderzoek blijkt dat 7,5% van de mensen aangeboren linkshandig is, 86,5% van de mensen aangeboren rechtshandig is en dat 6% van de mensen aangeboren ambidexter is. Ambidextrie betekend dat iemand met beide handen even handig is. Wel moet er hierbij één schrijfhand gekozen worden, om voldoende vaardigheid op te kunnen bouwen. Wanneer het bij een kind nog niet duidelijk is wat de schrijfhand is, is het niet altijd het beste om te kiezen voor het rechterhand, er moet eerst een dominantieonderzoek uitgevoerd worden. Deze zijn vaak te vinden in moderne schrijfmethode voor groep 1-2. Het kind kan geobserveerd worden tijdens het spontane tekenen en kleuren. Ook kan het kind een teken- of schrijfofdracht met de linker- en de rechterhand uitvoeren. Hiervan kan de kwaliteit van de lijnvoering vergeleken worden; met welke hand schrijft het kind het beste? In gesprek gaan met de ouders is ook belangrijk, er kan linkshandigheid in de familie voorkomen of misschien wel bijzonderheden die belangrijk zijn (bijvoorbeeld een gebroken arm in de voorschoolse periode), waardoor er van schijnlinks of rechtshandigheid gesproken kan worden. Na gerichte observaties, dominantieonderzoek, beoordeling van teken- en schrijfresultaten en een gesprek met de ouders kan bijna altijd een schrijfhand bepaald worden (Kooijman, Mierlo, & Natzijs, 2011).

Een nadeel van linkshandig schrijven is dat de beweging van links naar rechts gemaakt moet worden. Vaak hebben linkshandige kinderen de neiging om van rechts naar links te gaan werken. Wanneer een kind linkshandig is, kan het kind het schrijfinstrument het beste iets hoger vastpakken. Op deze manier zien ze beter wat ze doen en drukken dan minder hard op het papier. Ook kunnen ze hun blad met de linker punt iets omhoog leggen, zoals te zien is in Figuur 10 (Hagen & Valkenburg, 2010).

Figuur 10, Linkshandig schrijven (Hagen & Valkenburg, 2010)

2.4.5 SCHRIJFVOORWAARDEN

Om de verschillende schrijfvoorwaarden positief te stimuleren kan er gebruik gemaakt worden van spelletjes en materialen. Hieronder staan een aantal voorbeelden genoemd:

- Lichaamskennis: versjes over handen en vingers, puzzels.
- Ruimtelijke oriëntatie: ruimtelijk bouwen, verkeersmat met auto's, magnetisch verkeersmateriaal, vertibloks met opdrachtkaarten en volgens Kwast, 2005 past hier met een bal een kegel omgooien ook bij.
- Grove motoriek: blokken, karren, sjouwmaterialen, reuze draaitol.
- Fijne motoriek: klei, papier, vingerpoppen.
- Lateralisatie: puzzels, badminton, halve kogels, zomerski's en volgens Kwast, 2005 past het uitvoeren van opdrachten met de voorkeurshand zoals kleine voorwerpen in dozen of potjes doen en het sorteren van verschillende erwten en bonen hier ook goed bij.
- Oog-handcoördinatie: kralen rijgen, kralenplank, houten rijgdieren, puzzels, knippen en plakken. Volgens Kwast, 2005 werkt het steken van een draad in het oog van een naald ook bevorderlijk.
- Vormherkenning: memory, vormherkenning: zoek driehoek, vierkant, en cirkel in voorwerpen.
- Concentratie en ontspanning: 100 ontspannings- en concentratiespelen, topwerk, concentreren kun je leren (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007).

De handen van de kinderen uit groep 1 en 2 zijn vaak nog niet volgroeid waardoor niet alle materialen geschikt zijn. Potloden zijn vaak te dun om ze met een goede grip vast te kunnen houden. Voor kleuters zijn dikke, korte potloden beter. Deze liggen beter in hun hand. Iets grotere kinderen hebben meer baat bij driekantige potloden, waardoor de steunpunten voor de vingers wat groter zijn. Het enige nadeel van deze potloden is dat de kinderen sneller de neiging hebben om de wijsvinger en duim tegen elkaar aan te schuiven. Wasco is verkrijgbaar met knotsen aan de bovenkant, ook wel bekend als kabouterknotsen. Deze kunnen met de vuist worden vastgehouden. Er zijn ook dikke, korte stiften verkrijgbaar. Schilderen met penselen is een goede oefening om de doorgaande beweging te oefenen. Het is belangrijk om de kinderen met allerlei soorten papier in aanraking te laten komen, zoals; grof, glad, dun, dik. Op deze manier kunnen ze de weerstand van het papier met het materiaal ervaren. Het is ook goed om allerlei maten aan te bieden, van heel erg klein tot zeer groot. Wanneer kinderen zelf mogen kiezen kunnen ze zo tot de ontdekking komen dat op kleine blaadjes met fijn materiaal geschreven wordt (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007).

TERUGBLIK

In het theoretisch kader zijn de onderwerpen schrijfontwikkeling van kleuters, schrijfdoelen eind groep 2, kleuters motiveren voor schrijven en kleuters begeleiden bij het schrijven uitgewerkt. Hier kwam uit dat de grove en de fijne motoriek tot op zekere hoogte ontwikkeld moeten zijn in combinatie met een aantal vaardigheden voordat er begonnen kan worden met het voorbereidend schrijven. In de schrijfdoelen komt vooral naar voren dat de kinderen de functies van geschreven taal moeten kennen en hier plezier uithalen. Kinderen motiveren voor schrijven vereist dat de leerkracht veel voorbeeld gedrag met betrekking tot het schrijven laat zien. Verder moet er een rijke leeromgeving zijn. Het begeleiden van kinderen in hun schrijfontwikkeling kan op veel verschillende manieren, het hangt van de school, de leerkracht en de ontwikkeling van een kind af wat hier bij past.

In het volgende hoofdstuk worden de probleemstelling en de onderzoeks aanpak beschreven.

3. PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEKSAANPAK

In dit hoofdstuk wordt er ingegaan op het doel van het onderzoek, de onderzoeksvraag, de deelvragen, de hypothese en het bespreken van de probleemstelling. Ook wordt de onderzoeksgroep, de methode van dataverzameling, de onderzoeksinstrumenten, de ethische kwesties en het proces van dataverzameling beschreven.

3.1 DOEL VAN HET ONDERZOEK

Het doel van dit onderzoek is om de leerkrachten van de groepen 1/2 van SCHOOL X handvatten te geven bij het begeleiden van het schrijfonderwijs bij de kleuters. Op deze manier kunnen de leerkrachten van de groepen 1/2 passende activiteiten bieden en begeleiden op het juiste niveau bij de kleuters.

3.2 ONDERZOEKSVRAAG

Om bovenstaand doel te bereiken wordt de volgende onderzoeksvraag beantwoord: ***“Op welke wijze kunnen de leerkrachten van groep 1/2 van SCHOOL X de kleuters begeleiden bij het voorbereidend schrijven als voorbereiding op groep 3?”***

Schrijven wordt met de hand gedaan, maar ook de computer is een steeds meer gebruikt middel om te schrijven (Kleef & Tomesen, 2002). In dit onderzoek wordt er niet ingegaan op het schrijven met een computer, maar alleen op het schrijven met de hand. Dit komt omdat het vraagstuk van de stageschool gaat over het schrijven met de hand en dan vooral het technische aspect hiervan.

3.3 DEELVRAGEN.

Bovenstaand onderzoeksvraag wordt beantwoord door middel van het beantwoorden van de volgende theoretische deelvragen:

1. *Op welke wijze verloopt de schrijfontwikkeling van kleuters?*
2. *Welke schrijfdoelen moeten kleuters eind groep 2 behaald hebben?*
3. *Op welke wijze motiveer je kleuters om te gaan ‘schrijven’?*
4. *Wanneer en hoe begeleid je een kleuter bij het schrijven?*

Bovenstaande vragen zijn met behulp van theorie in het theoretisch kader in hoofdstuk 2 als volgt beantwoord:

‘Op welke wijze verloopt de schrijfontwikkeling van kleuters?’ De ontwikkeling van bewegen verloopt van de grove motoriek naar de fijne motoriek. In groep 1 beheersen niet alle kinderen de motoriek die vereist is voor het schrijven, vandaar dat hier veel aanbod is, gericht op de behoeften van het kind, voor het verbeteren van de fijne motoriek en de oog-handcoördinatie die vereist is bij het schrijven. De schrijfontwikkeling van een kleuter bevat de volgende fasen: fase 1 is schrijven via tekenen, fase 2 is schrijven via krabbelen, fase 3 is schrijven via letterachtige vormen, fase 4 is schrijven via letter-/tekenreeksen en fase 5 is schrijven via spontane spelling. Fase 6 is conventionele spelling, deze fase komt vaak pas aan de orde in de groepen 3 t/m 8. Voorwaarden waar een kind aan moet voldoen om te kunnen schrijven zijn de algemene schrijfvoorwaarden en de specifieke schrijfvoorwaarden. Wanneer een kind dit voldoende beheerst kan er geoefend worden met het voorbereidend schrijven en kan er naar de doelen voor eind groep 2 toegewerkt worden.

‘Welke schrijfdoelen moeten kleuters eind groep 2 behaald hebben?’ De schrijfdoelen voor de kleuters hebben vooral betrekking op het verschaffen van plezier en het informeren. Verder moet een kleuter eind groep 2 kunnen schrijven door letterachtige vormen na te schrijven, woorden na te stempelen en te typen op de computer. Ook moet een kleuter tekeningen kunnen kleuren en woorden kunnen versieren. Eind groep 2 moet een kleuter het fonetisch bewustzijn ontwikkeld hebben, de elementaire bewegingen die bij de letters van het alfabet horen beheersen en de eerste letter van de eigen voornaam met een correct bewegingsverloop kunnen schrijven. Om de kinderen deze doelen te laten halen is het van belang dat het leren plaatsvindt in een betekenisvolle context.

‘Op welke wijze motiveer je kleuters om te gaan ‘schrijven’?’ Spel biedt volgens Vygotsky de beste ontwikkelingsmogelijkheden voor jonge kinderen. Het is wenselijk dat de initiatieven voor het schrijven zoveel mogelijk vanuit het kind komen, maar de leerkracht kan de kinderen altijd stimuleren. Voor het ontlokken van schrijfgedrag zijn er verschillende belangrijke aspecten: het zien van schrijven als dagelijkse routine, betekenisvolle schrijfaanleidingen hebben en denken en praten over geschreven taal. Bij het stimuleren vanuit de leerkracht is het belangrijk dat de nadruk niet op de technische aspecten gelegd wordt, de prioriteit ligt in het begin bij het ontwikkelen van interesse in schrijven. Het is aan te bevelen dat kinderen vrijheid hebben in de vormgeving van eigen schrijfproducten en in hun keuze van materialen. Een rijke leeromgeving met materialen die uitnodigen tot schrijven is erg belangrijk. Bij een schrijfhoek moet er gedacht worden aan veel variatie in teksten en materialen. Wanneer de kinderen gemotiveerd zijn voor het schrijven, is het belangrijk dat de leerkracht ze op de juiste manier begeleidt bij hun schrijfontwikkeling.

‘Wanneer en hoe begeleid je een kleuter bij het schrijven?’ Door het gebruik van voorbeeldgedrag kunnen leerkrachten bijdragen aan de schrijfontwikkeling van kinderen; hierbij valt te denken aan bijvoorbeeld het schrijven van briefjes aan ouders of notities op het bord. Wanneer de leerkracht ingaat op het verzoek van een kleuter voor het aanleren van een letter, is het van belang dat de letters qua bewegingsvolgorde goed aangeleerd worden. Om kleuters te begeleiden bij de verschillende aspecten van het schrijven, zoals het voorbereidend schrijven, het ontwikkelen van de handfunctie is het een vereiste om uitdagende en passende materialen hiervoor te hebben en eventueel passende versjes of liedjes. Kinderen kunnen door middel van een duidelijke instructie, mits het kind een normale ontwikkeling heeft, de pengreep (opnieuw) aanleren. Voor het kiezen van een schrijfhand zijn verschillende observaties uit te voeren.

Met behulp van bovenstaande theorie zijn de volgende praktijk deelvragen opgesteld:

5. *‘Waar zijn de kinderen van groep 2 uit de groepen 1/2a en 1/2b in hun schrijfontwikkeling?’*
6. *‘Welke doelen hanteren de leerkrachten van groep 1/2 en op welke wijze werken ze hier naar toe?’*
7. *‘Welk schrijfaanbod is passend voor de kinderen uit groep 2b om ze te motiveren voor het ‘schrijven’?’*
8. *‘In hoeverre is er verschil in de groei van de schrijfontwikkeling tussen de leerlingen van groep 2a en groep 2b, nadat er structurele stimulering van de schrijfontwikkeling heeft plaatsgevonden in combinatie met een schrijfhoek?’*

De eerste praktijkvraag wordt beantwoord door middel van de taak ‘invented spelling’ (Smits, 2002), te vinden in Bijlage II, die bij de start van het onderzoek bij alle kinderen uit groep 2 wordt afgenomen.

De resultaten van deze test worden ook gebruikt om vast te stellen in welke fase van de schrijfontwikkeling de kinderen zitten.

De tweede praktijkvraag wordt beantwoord door middel van een interview met de leerkrachten uit groep 1/2.

Bij de derde praktijkvraag wordt er een schrijfhoek en gestructureerde schrijfactiviteiten voor in de praktijk ontworpen en uitgewerkt met behulp van de theorie.

De laatste praktijkvraag wordt beantwoord door de 'invented spelling test' nogmaals af te nemen aan het einde van het onderzoek en deze resultaten te vergelijken met de resultaten van de eerste praktijkvraag. Ook wordt er weer gekeken in welke fase van de schrijfontwikkeling de kinderen nu zitten. Aan de hand hiervan wordt er nagegaan of er verschil zit in de schrijfontwikkeling tussen de twee groepen.

3.4 HYPOTHESE

De verwachte uitkomst is dat de leerkrachten van groep 1/2 verschillende activiteiten moeten uitvoeren voor het ontlokken van schrijfgedrag. Er moeten betekenisvolle schrijfaanleidingen zijn, schrijven moet als dagelijkse routine terugkomen en er moet gepraat en gedacht worden over geschreven taal (Kleef & Tomesen, 2002). Verder is de verwachting dat een schrijfhoek een positief effect heeft op het schrijfgedrag in de stageklas, wanneer er voldoende uitdagende materialen aanwezig zijn, die de kinderen uitdagen om bezig te zijn met schrijven (Paus, 2014). Ook zullen er materialen aanwezig moeten zijn die de algemene schrijfvoorwaarden bevorderen (Keulen & Eerd-Smetsers, 2007), zodat de leerlingen uiteindelijk op een juiste manier bezig kunnen met het voorbereidend schrijven.

3.5 PROBLEEMSTELLING BESPROKEN

Op donderdag 12 januari 2018 is de probleemstelling besproken met de leerkrachten van groep 1 en 2 van SCHOOL X. De leerkrachten hebben het doel en de deelvragen goedgekeurd; ze gaven aan dat ze de opbouw goed vinden. De leerkrachten zijn benieuwd naar de schrijfhoek die ontwikkeld gaat worden en de uitkomsten van de observaties. Ze kijken uit naar de aanbeveling(en) die er uiteindelijk gedaan gaan worden.

3.6 ONDERZOEKSGROEP

Met de onderzoeksgroep worden de kinderen uit groep 2 van de groepen 1/2a en 1/2b van SCHOOL X te Emmen bedoeld. In groep 1/2a zitten 29 kinderen waarvan 13 leerlingen in groep 1 en 16 leerlingen in groep 2. Groep 2b bestaat uit 9 meisjes en 7 jongens. In groep 1/2b zitten 28 leerlingen, waarvan 13 leerlingen in groep 1 zitten en 15 leerlingen in groep 2. In groep 2a zitten 8 meisjes en 7 jongens. In totaal bestaat de onderzoeksgroep uit 31 groep 2 leerlingen.

Er is voor gekozen om alleen de leerlingen uit groep 2 voor dit onderzoek te gaan observeren en toetsen, omdat deze leerlingen volgend jaar naar groep 3 gaan en omdat de onderzoeksgroep met de kinderen uit groep 1 erbij te groot zou worden. Groep 1/2b is de stageklas waarbij het schrijven op een andere manier aangeboden gaat worden, omdat dit de groep is waar de eindstage van de

onderzoekster plaatsvindt. Groep 1/2a wordt gebruikt als controlegroep; hier wordt het schrijfonderwijs niet aangepast.

3.7 DATAVERZAMELING EN DATAVERWERKING

Donk en Lanen (2013) beschrijven in het overzicht van methoden van dataverzameling vier verschillende vormen. Data is te verzamelen door tekstbronnen te bestuderen, te observeren, te bevragen en door te bezoeken (Donk & Lanen, 2013). Voor het beantwoorden van de vier theoretische vragen is er gebruik gemaakt van het bestuderen van tekstbronnen. Dit wordt ook wel literatuurstudie genoemd. Er wordt beschreven hoe de schrijfontwikkeling van kleuters verloopt, welke schrijfdoelen er zijn voor groep 1/2, op welke manier kleuters gemotiveerd raken voor het schrijven en op welke wijze en wanneer leerkrachten ze kunnen begeleiden bij het schrijven.

Voor het beantwoorden van de praktijkvragen wordt er gebruik gemaakt van observeren, bestuderen en bevragen.

Deelvraag 5: *‘Waar zijn de kinderen van groep 2 uit de groepen 1/2a en 1/2b vooraf aan het onderzoek in hun schrijfontwikkeling?’* wordt beantwoord door middel van een nulmeting met de taak ‘invented spelling’. Deze taak is te vinden in Bijlage II. Met deze test wordt er door middel van punten toekenning gekeken in welke schrijfontwikkelingsfase het kind zich bevindt. Aan de hand van het leerlingens werk dat uit de test komt wordt nog apart gekeken naar de schrijffase waarin het kind zich bevindt en wordt de pengreep geobserveerd. Deze analyses worden verwerkt in drie aparte schema’s: een schema voor de uitkomst van de taak ‘invented spelling’, een schema voor de uitkomst van de schrijffase waarin de kinderen zich bevinden en een schema waarin de pengreep van de kinderen verwerkt wordt.

Deelvraag 6: *‘Welke doelen hanteren de leerkrachten van groep 1/2 en op welke wijze werken ze hier naar toe?’* wordt beantwoord door middel van een interview met de leerkrachten van de twee groepen 1/2. Hier wordt een vragenlijst met open vragen voor opgesteld, te vinden in Bijlage III. Op deze manier kan gedefinieerd worden hoe er voorafgaand aan het onderzoek gewerkt werd aan het schrijfonderwijs en aan welke doelen.

Deelvraag 7: *Welk schrijfaanbod is passend voor de kinderen uit groep 2b om ze te motiveren voor het ‘schrijven’?* wordt beantwoord door gebruik te maken van de theorie uit hoofdstuk 2 om zo tot concrete ideeën te komen voor schrijfactiviteiten in de praktijk en de schrijfhoek. Dit uit zich in een overzicht van activiteiten om schrijfgedrag te ontlokken en een uitwerking van hoe de schrijfhoek eruit gaat zien, te vinden in Bijlage IV.

Deelvraag 8: *‘In hoeverre is er verschil in de groei van de schrijfontwikkeling tussen de leerlingen van groep 2a en groep 2b, nadat er systematisch gewerkt is aan de schrijfontwikkeling in combinatie met een schrijfhoek in groep 2b?’* wordt beantwoord door middel van een eindmeting met de taak ‘invented spelling’. Deze taak wordt op dezelfde manier als bij deelvraag 5 afgenomen. De resultaten hiervan worden op dezelfde manier geanalyseerd en verwerkt in de drie verschillende schema’s, te vinden in Bijlage V, die bij deelvraag 5 al opgesteld zijn. Aan de rechterkant van de schema’s wordt de eindmeting verwerkt voor een duidelijk overzicht. De resultaten van de nul- en eindmeting worden vergeleken om te zien of er verschil zit in toename van de schrijfontwikkeling van de twee klassen, zodat hier een conclusie uit getrokken kan worden.

3.8 ONTWERPACTIVITEITEN

Dit onderzoek betreft een ontwerponderzoek, volgens Donk en Lanen (2013) is een ontwerponderzoek gericht op de kwalitatieve verbetering van de (leer) omgeving. Het doel van dit onderzoek is dat de leerkrachten van de groepen 1/2 handvatten krijgen aangereikt om de kleuters op een passende manier te begeleiden in hun schrijfontwikkeling. De verwachting die in de hypothese met theorie onderbouwd is, wordt onderzocht in de praktijk. Er worden verschillende activiteiten ontworpen en uitgevoerd in combinatie met een rijke leeromgeving, die volgens de theorie bevorderlijk zijn voor de schrijfontwikkeling van kleuters. De rijke leeromgeving wordt vormgegeven in een schrijfhoek. Om te komen tot passende en stimulerende schrijfontwikkeling activiteiten wordt de literatuur uit hoofdstuk 2 geraadpleegd en worden de doelen voor groep 2 gecombineerd met de aspecten die belangrijk zijn om kleuters te motiveren voor het schrijfonderwijs. Dit zal zich uiten in een planning van activiteiten met bijbehorende doelen en een uitgewerkte schrijfhoek met de bijbehorende doelen. De activiteiten en leeromgeving die aangeboden worden in dit onderzoek zijn voor de leerkrachten van de groepen 1 en 2 een inspiratie om hun schrijfonderwijs eventueel aangepast vorm te gaan geven. Tijdens het uitvoeren van het onderzoek worden de activiteiten die ontworpen zijn en de schrijfhoek getest op hun geschiktheid.

3.9 ETHISCHE KWESTIES

Het is belangrijk dat er tijdens de uitvoering van dit onderzoek ethisch gehandeld wordt. Ethisch handelen betekent volgens Donk en Lanen (2013) in de praktijk vooral dat andere mensen niet geschaad worden. Om volgens de regels te handelen worden er in dit onderzoek geen namen van de betrokken leerlingen genoemd, de namen zullen geanonimiseerd worden. Over de plannen van de uitvoering van het onderzoek worden de betrokkenen van de stageschool geïnformeerd.

3.10 TIJDPAD

De planning voor het praktijkonderzoek is te vinden in Tabel 7.

Tabel 7, Tijdpad

Praktijkonderzoek				
Deelvraag	Onderzoeksactiviteit	Wanneer	Wie	Tijdsbesteding
5. 'Waar zijn de kinderen van groep 2 uit de groepen 1/2a en 1/2b vooraf aan het onderzoek in hun schrijfontwikkeling?'	De taak 'invented spelling' afnemen bij de onderzoeksgroep	Week 6, 2018	De onderzoekster + onderzoeksgroep	9 uur
	De resultaten analyseren	Week 6 + 7, 2018	De onderzoekster	4,5 uur
	De analyse verwerken in de schema's	Week 6 + 7, 2018	De onderzoekster	2 uur
6. 'Welke doelen hanteren de	Interview opstellen	Week 5, 2018	De onderzoekster	6 uur

<i>leerkrachten van groep 1/2 en op welke wijze werken ze hier naar toe voorafgaand aan het onderzoek?’</i>	Interview afnemen	Week 6, 2018	De onderzoekster + leerkrachten groep 1/2a en 1/2b	1 uur
	Uitkomsten interview analyseren en verwerken	Week 6 + 7, 2018	De onderzoekster	6 uur
<i>7. ‘Welk schrijfaanbod is passend voor de kinderen uit groep 2b om ze te motiveren voor het ‘schrijven’?’</i>	D.m.v. theorie geschikte activiteiten + materialen kiezen	Week 5 + 6 + 7, 2018	De onderzoekster	10 uur
	Activiteiten in een plan uitwerken met de doelen + uitwerking schrijfhoek met de doelen	Week 5 + 6 + 7 + 8, 2018	De onderzoekster	13 uur
	Zorgen voor alle materialen die gebruikt gaan worden	Week 6 + 7 + 8, 2018	De onderzoekster	10
	De activiteiten uitvoeren + de schrijfhoek in de klas	Week 8 t/m week 17, 2018	De onderzoekster	Tijdens de uitvoering van het onderzoek
<i>8. ‘In hoeverre is er verschil in de groei van de schrijfontwikkeling tussen de leerlingen van groep 2a en groep 2b, nadat er structurele stimulering van de schrijfontwikkeling heeft plaatsgevonden in combinatie met een schrijfhoek?’</i>	De taak ‘invented spelling’ afnemen bij de onderzoeksgroep	Week 17, 2018	De onderzoekster + onderzoeksgroep	9 uur
	De resultaten analyseren	Week 17+ 18, 2018	De onderzoekster	4,5 uur
	De analyse verwerken in de schema’s	Week 17 + 18	De onderzoekster	2 uur
	De nulmeting en eindmeting vergelijken + conclusie stellen	Week 18 + 19, 2018	De onderzoekster	7 uur

In het volgende hoofdstuk worden de resultaten van bovenstaande planning beschreven.

4. RESULTATEN

In dit hoofdstuk wordt er ingegaan op de daadwerkelijke uitvoering van het onderzoek: er wordt beschreven of er afgeweken is van de planning die gemaakt is, de verkregen gegevens worden geanalyseerd en hiermee worden de deelvragen en de onderzoeksvraag verhelderd en er wordt beschreven of de verwachtingen die aangegeven zijn in de hypothese uitgekomen zijn.

4.1 VOORBEREIDING

Om met de schrijfhoek goed van start te kunnen gaan, zijn er vooraf aan de onderzoeksperiode verschillende materialen gekocht, gemaakt en verzameld om de schrijfhoek mee te kunnen vullen, de materialen zijn te vinden in Bijlage IV.

4.2 UITVOERING

Tijdens het uitvoeren van het onderzoeksplan en het verzamelen van gegevens is er bij een aantal onderdelen afgeweken ten opzichte van het plan van aanpak. In deze paragraaf worden de afwijkingen, hun oorzaak en gevolg beschreven.

Bij de uitvoering van praktijkdeelvraag 7: *‘welke activiteiten zijn passend om de kinderen uit groep 2b te stimuleren?’*, is er afgeweken van het plan. Het plan was om twee maal per week een activiteit aan te bieden waarbij de schrijfontwikkeling van de kinderen op een positieve manier beïnvloed zou worden. Het is niet gelukt om twee maal per week een klassikale activiteit uit te voeren m.b.t. de schrijfontwikkeling, de activiteiten zijn te vinden in Bijlage IV. Dit komt onder andere door de groepsdynamiek van de onderzoeksgroep. Er werd veel aandacht vereist voor een veilig en goed klassenklimaat, waardoor een aantal schrijfactiviteiten wegvielen. Hierdoor is er minder intensief en structureel aandacht geweest voor de schrijfontwikkeling van de kinderen uit groep 2b dan gepland. Dit betekent dat de uitkomst van de resultaten meer gebaseerd is op het aanbod van de materialen in de schrijfhoek dan op de structurele stimulering van de schrijfontwikkeling.

Bij de uitvoering van praktijkvraag 8: *‘In hoeverre is er een verschil in de groei van de schrijfontwikkeling tussen de leerlingen van groep 2a en groep 2b, nadat er structurele stimulering van de schrijfontwikkeling heeft plaatsgevonden in combinatie met een schrijfhoek?’*, is er afgeweken van de datum voor de eindmeting van de onderzoeksgroep. Dit komt doordat er nog activiteiten in de praktijk uitgevoerd moesten worden, die uitgesteld zijn door de aandacht die nodig was voor de groepsdynamiek. De eindmeting is begin juni afgenomen in plaats van eind april, voor de verwerking van de resultaten in het onderzoek maakt dit geen verschil. Verder is er afgeweken in de conclusie die getrokken wordt van de data van praktijkvraag 8. Na het uitvoeren van het onderzoek werd duidelijk dat de vergelijkingsgroep later aanbod van de letters heeft gekregen dan de onderzoeksgroep. Hierdoor is de beginsituatie van de controlegroep niet meer gelijk aan de beginsituatie van de onderzoeksgroep. Dit heeft als gevolg dat de verkregen data op een andere manier gebruikt moet worden om tot een passende conclusie te komen. Tijdens het afnemen van de ‘invented spelling’ taak is de pengreep van de onderzoeksgroep en de controlegroep geobserveerd. Deze gegevens worden toegevoegd aan de verkregen data, op deze manier is er een duidelijker zicht op de schrijfontwikkeling van de kinderen verkregen. Tot slot hebben een aantal leerlingen uit groep 2a niet deelgenomen aan het onderzoek door afwezigheid tijdens de afname dagen van de nul- en eindmeting. Dit heeft geen verdere gevolgen voor het onderzoek.

4.3 DATA ANALYSE

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag worden hieronder de praktijkdeelvragen uitgewerkt.

4.3.1 'WAAR ZIJN DE KINDEREN VAN GROEP 2 UIT DE GROEPEN 1/2A EN 1/2B VOORAF AAN HET ONDERZOEK IN HUN SCHRIJFONTWIKKELING?'

Voor deze deelvraag is een nulmeting afgenomen door middel van het afnemen van de 'invented spelling' taak, deze is te vinden in Bijlage II. Tijdens het afnemen van deze taak is de pengreep van de kinderen geobserveerd en uit de resultaten van de taak is af te lezen in welke schrijffase de kinderen zitten. De gemiddelde uitkomsten hiervan is verwerkt in de grafieken bij de uitwerking van deelvraag 8 in paragraaf 4.3.4. De schema's waar deze informatie uit gehaald is, zijn te vinden in Bijlage V.

4.3.2 'WELKE DOELEN HANTEREN DE LEERKRACHTEN VAN GROEP 1/2 EN OP WELKE WIJZE WERKEN ZE HIER NAAR TOE?'

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is er een interview afgenomen bij de leerkrachten van beide groepen 1/2. Het afgenomen interview is te vinden in Bijlage III. De uitkomsten van dit interview staan hieronder beschreven.

Vraag 1, schrijfmethode: Gedeeltelijk, er wordt een methode als bronnenboek gebruikt: Pennenstreken. In alle groepen van de basisschool wordt Pennenstreken gebruikt, er is dus sprake van een doorlopende leerlijn. De doelen die hierin aangegeven worden gaan over de ontwikkeling van de grove en fijne motoriek, het aanleren van een goede schrijfhouding, papierligging en potloodhantering en het voorbereiden op het schrijven, door middel van schrijftekens en schrijfpatronen.

Vraag 2, doelen: De doelen van Dorr (Dorr Digi leer- en ontwikkelingslijnen voor groep 1 en 2, sd) worden gebruikt. Verder wordt de pengreep van de kinderen geobserveerd. Dit wordt genoteerd op het rapport. Tijdens het werken en spelen wordt er op gelet dat de kinderen een goede schrijfhouding aannemen en hun potlood goed vasthouden. Dit wordt gedaan om de kinderen zo goed mogelijk voor te bereiden op groep 3. De doelen zouden nog specifiekere mogen, nu gaat het vooral om het kennis maken met en plezier hebben in schrijven.

Vraag 3, schrijfonderwijs: Tijdens het werken en spelen wordt erop gelet dat de kinderen hun potlood goed vasthouden. Eens in de zoveel tijd worden er schrijfpatronen aangeboden. Er staan potloden, stiften en papier in de klas waar de kinderen op kunnen schrijven en schrijfpatronen op kunnen maken. Er worden woordvelden gemaakt over de verschillende thema's die aan bod komen.

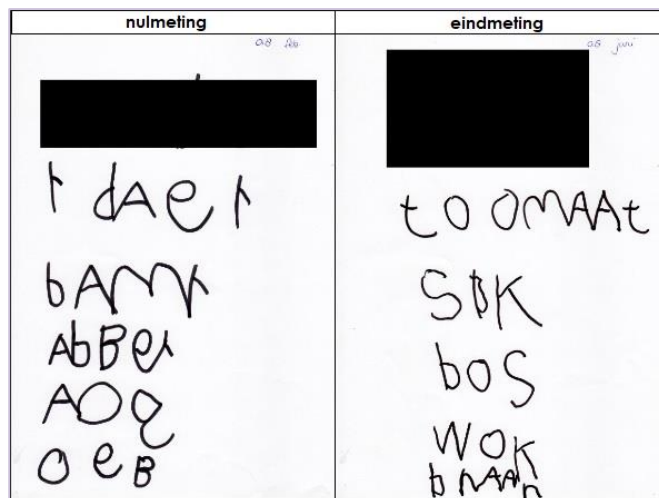
4.3.3 'WELK SCHRIJFAANBOD IS PASSEND VOOR DE KINDEREN UIT GROEP 2B OM ZE TE MOTIVEREN VOOR HET 'SCHRIJVEN'?'

Deze deelvraag is beantwoord door middel van de theorie uit het theoretisch kader. Aan deze theorie zijn verschillende activiteiten en materialen gekoppeld. Deze activiteiten en materialen zijn te vinden in Bijlage IV. Er zijn voornamelijk activiteiten rondom schrijfpatronen en de voorbeeldhouding van de leerkracht uitgevoerd. In de schrijfhoek zijn materialen die letters aanbieden en materialen die oefenen met de handfunctie en de fijne motoriek stimuleren te vinden.

4.3.4 'IN HOEVERRE IS ER VERSCHIL IN DE GROEI VAN DE SCHRIJFONTWIKKELING TUSSEN DE LEERLINGEN VAN GROEP 2A EN GROEP 2B, NADAT ER SYSTEMATISCH GEWERKT IS AAN DE SCHRIJFONTWIKKELING IN COMBINATIE MET EEN SCHRIJFHOK IN GROEP 2B?'

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden is een eindmeting afgenomen. Dit is gedaan door middel van het afnemen van de 'invented spelling' taak, te vinden in Bijlage II. Aan de hand van de 'invented spelling' taak is de schrijffase van de kinderen, hun pengreep en score op de 'invented spelling' taak vastgesteld. De resultaten van de nulmeting en van de eindmeting zijn vergeleken met elkaar. In Figuur 11 staat een voorbeeld van een nul- en eindmeting gemaakt door leerling A8.

De gemiddelde uitkomst van de nul- en eindmeting van de onderzoeksgroep en de vergelijkingsgroep worden hieronder in drie grafieken weergegeven.

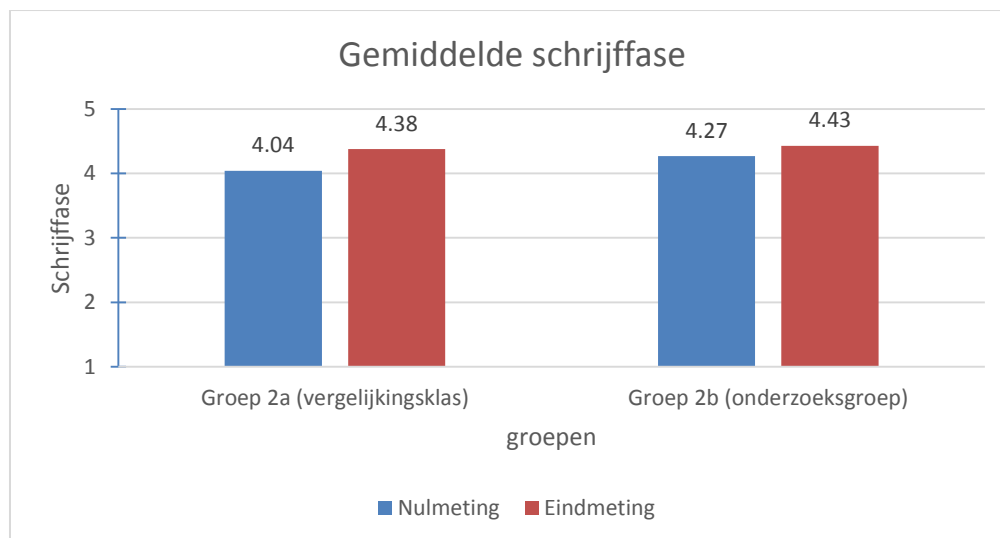

Figuur 11, nul- en eindmeting 'invented spelling' taak (Smits, 2002)

In Figuur 12 staat het gemiddelde van de schrijffasen van beide groepen weergegeven in een grafiek. Groep 2a, de vergelijkingsklas, is meer vooruit gegaan in hun schrijffase. Groep 2b, de onderzoeksgroep, heeft bij beide metingen hoger gescoord. In Bijlage V is het schema te vinden waar deze data uitgehaald is.

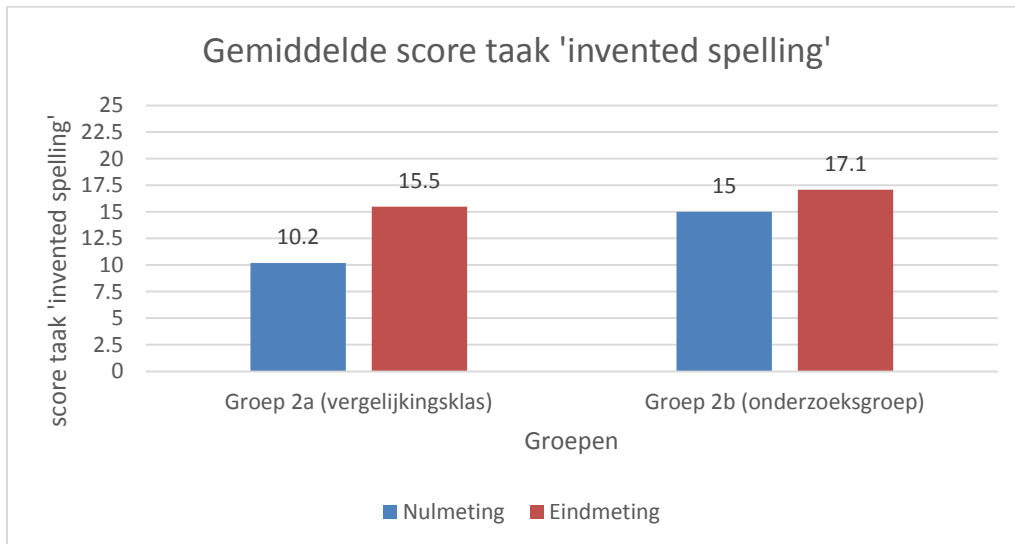
Legenda verticale as:

- Fase 1. Schrijven via tekenen
- Fase 2. Schrijven via krabbelen
- Fase 3. Schrijven via letterachtige vormen
- Fase 4. Schrijven via letter-/tekenreeksen
- Fase 5. Schrijven via spontane spelling

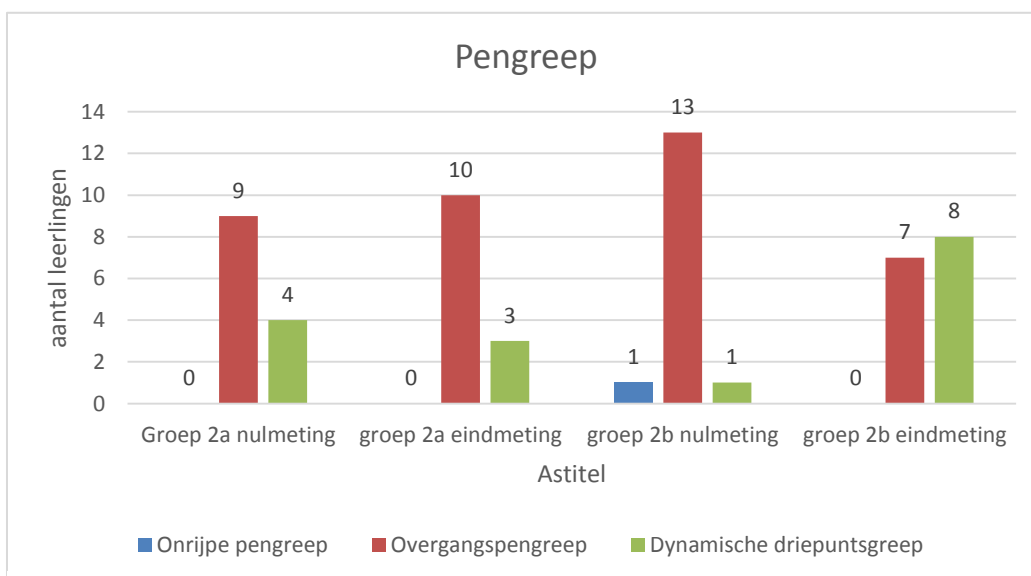
Figuur 12, Grafiek gemiddelde schrijffase

In Figuur 13 staat de gemiddelde score van de taak 'invented spelling' van beide groepen weergegeven in een grafiek. Op deze taak kan maximaal 25 punten gescoord worden, de taak is te vinden in bijlage II. Groep 2a (vergelijkingsgroep) is meer gegroeid in het aantal behaalde punten. Groep 2b (onderzoeksgroep) heeft beide keren hoger gescoord. In Bijlage V is het schema te vinden waar deze data uitgehaald is.

Figuur 12, Grafiek gemiddelde score taak 'invented spelling'

In Figuur 14 wordt in een grafiek weergegeven hoeveel leerlingen uit de groepen 2a (vergelijkingsgroep) en 2b (onderzoeksgroep) een onrijpe pengreep, overgangspengreep of dynamische driepuntsgreep hebben tijdens de nul- en eindmeting. Groep 2a (vergelijkingsgroep) heeft bij de nulmeting beter gescoord, niemand heeft een onrijpe pengreep en vier leerlingen hebben al een goede pengreep. Groep 2b (onderzoeksgroep) heeft bij de eindmeting beter gescoord, deze groep is in hun pengreep gemiddeld het meest gegroeid. Niemand heeft een onrijpe pengreep, zeven kinderen hebben een overgangsgreep en er zijn acht kinderen met een goede pengreep. In Bijlage V is het schema te vinden waar deze data uitgehaald is.

Figuur 14, Grafiek pengreep

4.4 VERWACHTINGEN

Voordat de voor- en eindmeting afgenomen is bij de onderzoeks- en vergelijkingsgroep was de verwachting dat de onderzoeksgroep een grotere groei in hun schrijfontwikkeling zou hebben doorgemaakt dan de vergelijkingsgroep. Door verschillende factoren en door informatie die tijdens de eindmeting pas ter sprake kwam is de grotere groei van de vergelijkingssklas met betrekking tot de schrijffase en de score op de 'invented spelling' taak goed te plaatsen. De vergelijkingsgroep heeft pas later letters aangeboden gekregen, waardoor deze groep aan het eind een grotere groei heeft doorgemaakt. Bij de onderzoeksgroep was er minder plaats voor schrijfactiviteiten door de tijd die werd opgeëist voor de groepsdynamiek. Uit deze kennis en resultaten zijn juiste conclusies te trekken. Deze conclusies worden toegelicht in het volgende hoofdstuk.

5. CONCLUSIES, AANBEVELINGEN EN DISCUSSIE

In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de onderzoeksvraag. Dit wordt gedaan door terug te kijken op de conclusies vanuit het theoretisch kader en vanuit de praktijk. Daarna staan de aanbevelingen en discussiepunten beschreven.

5.1 CONCLUSIES

5.1.1 DE SCHRIJFONTWIKKELING VAN KLEUTERS

Vanuit de theorie

Vanuit de theorie is gebleken dat de schrijfontwikkeling van kleuters verloopt via verschillende fasen: 1. Schrijven via tekenen, 2. Schrijven via krabbelen, 3. Schrijven via letterachtige vormen, 4. Schrijven via letter-/tekenreeksen, 5. Schrijven via spontane spelling en 6. Conventionele spelling. De ontwikkeling van bewegen verloopt van de grove naar de fijne motoriek.

Vanuit de praktijk

Vanuit de praktijk is gebleken dat de kinderen uit de onderzoeksgroep na meer aanbod van letters gemiddeld verder in hun schrijffases zijn dan de kinderen uit de vergelijkingsklas bij de nulmeting. De kinderen uit de vergelijkingsklas hebben bij de eindmeting een grotere groei doorgemaakt, dit kan een resultaat zijn van het feit dat in die groep de letters later zijn aangeboden en behandeld. De pengreep van de kinderen uit de onderzoeksgroep is meer verbeterd dan die van de vergelijkingsgroep, na het aanbieden van verschillende materialen en aanwijzingen.

5.1.2 SCHRIJFDOELEN VOOR DE KLEUTERS

Vanuit de theorie

Vanuit de theorie is gebleken dat de belangrijkste schrijfdoelen bij de kleuters het verschaffen van plezier en het kennen van de schrijffuncties zijn. Om de kinderen deze doelen te laten halen is het van belang dat het leren plaatsvindt in een betekenisvolle context.

Vanuit de praktijk

Vanuit de praktijk is gebleken dat er op SCHOOL X bij de kleuters vooral gekeken wordt naar de pengreep en de juiste schrijfhouding.

5.1.3 KLEUTERS MOTIVEREN VOOR HET SCHRIJVEN

Vanuit de theorie

Het is wenselijk dat de initiatieven voor het schrijven zoveel mogelijk vanuit het kind komen, maar de leerkracht kan de kinderen altijd stimuleren. Door als leerkracht het schrijven als dagelijkse routine te laten zien, betekenisvolle schrijfaanleidingen te hebben en denken en praten over geschreven taal wordt er schrijfgedrag ontlokt bij de kinderen. Het is belangrijk dat hierbij niet op de technische aspecten gelet wordt, maar dat de kinderen vrijheid hebben in de vormgeving van hun eigen

schrijfproducten en in hun eigen keuze van materialen. Een rijke leeromgeving met uitnodigende materialen is hierbij van belang.

Vanuit de praktijk

Vanuit de praktijk is gebleken dat de kinderen gevoelig zijn voor een rijke leeromgeving met uitnodigende materialen. Tijdens de klassikale introductie van alle materialen waren de kinderen al erg gemotiveerd door de verschillende onderdelen. Het plan was eerst om een kort circuit te doen waarbij de kinderen even kennis konden maken met de verschillende materialen. Tijdens de uitvoering hiervan bleek dat de kinderen de materialen zo leuk vonden, dat ze zelf aangaven graag langer te doen over dit circuit en zo alle materialen wat langer konden uitproberen. Een hele middag heeft in het teken van de introductie van de schrijfhoek gestaan. De volgende dag heeft groep 2b aan groep 1b uitgelegd wat er allemaal te vinden is in de schrijfhoek. Vanaf toen kon er gekozen worden voor de materialen in de schrijfhoek. De diversiteit van de materialen zorgde ervoor dat de kinderen allemaal wel iets interessant vonden uit de schrijfhoek. Wanneer er wat minder voor de schrijfhoek gekozen werd heb ik er iets uitgehaald dat minder gekozen werd en er iets nieuws aan toegevoegd waardoor de kinderen weer wat meer geprikkeld werden om voor de schrijfhoek te kiezen. Bij de klassikale activiteiten viel op dat een betekenisvolle schrijfaanleiding en hierover praten en denken erg belangrijk was. Bijvoorbeeld bij het verhaaltje over een goede pengreep vonden de kinderen het erg leuk om kritisch naar hun eigen pengreep en naar die van klasgenoten te kijken, ze corrigeerden elkaar zelfs af en toe: 'pas op hoor, er zit een kindje voor in de auto. Straks komt de politie'. Ik merkte dat de input vanaf de leerkracht erg belangrijk was, wanneer er door gebrek aan tijd wat minder aandacht besteed werd aan het schrijfonderwijs, was duidelijk te merken dat de meeste kinderen hier wat minder mee bezig waren. Wanneer er dan weer een activiteit of herhaling van activiteit uitgevoerd was, waren de kinderen weer meer bezig met de schrijfhoek en/of andere schrijfactiviteiten.

5.1.4 KLEUTERS BEGELEIDEN BIJ HET SCHRIJFPROCES

vanuit de theorie

Vanuit de theorie is gebleken dat het van belang is dat er niet op de technische aspecten gelet wordt. Het is belangrijker dat er bij de kinderen schrijfgedrag ontlokt wordt. Tijdens een workshop van Esther Meima op de 8^e inspiratie dag van Werk- en Steungroep Kleuteronderwijs, 17 maart 2018 te Vleuten, werd benoemd dat het gebruik van hoofdletters in een kleuterklas meerdere positieve uitwerkingen heeft. Zo spelen hoofdletters in op het zone besef: de letters zijn van dezelfde hoogte, er steekt niets uit, ze hebben dezelfde grond- en bovenlijn. Hoofdletters zijn minder spiegelgevoelig en het voordeel in groep 3 is dat de kinderen zichzelf geen verkeerde schrijfwijze hebben aangeleerd van de (kleine) letters. De kinderen hoeft niets afgeleerd te worden, ze leren 'andere' letters schrijven.

Vanuit de praktijk

Vanuit de praktijk is gebleken dat de kinderen erg snel kunnen groeien in hun schrijfontwikkeling wanneer ze hier aan toe zijn. Dit is gebleken uit de grote vooruitgang van de vergelijkingsklas in hun schrijffase en bij de taak 'invented spelling'. Wanneer er op een passende manier aandacht besteed wordt aan de pengreep, heeft dit positief effect op de pengreep van de kinderen. Dit blijkt uit de groei die vastgesteld is uit de pengreep observaties van de onderzoeksgroep tijdens de eindmeting.

5.2 EINDCONCLUSIE

De onderzoeksvraag luidt als volgt: ***“Op welke wijze kunnen de leerkrachten van groep 1/2 van SCHOOL X de kleuters begeleiden bij het voorbereidend schrijven als voorbereiding op groep 3?”***.

Door de antwoorden op de theoretische- en praktijkdeelvragen uit bovenstaande sub-paragrafen te vergelijken, kan de conclusie getrokken worden dat de leerkrachten van SCHOOL X het schrijfonderwijs zoals in dit onderzoek beschreven staat, kunnen aanbieden in combinatie met het aanbieden van letters op de manier die bij hun past. Dit kan mits de leerkrachten kennis van en inzicht hebben in de schrijfontwikkeling van de kinderen. Hierbij moeten aanbod en doelen zichtbaar kunnen zijn in de planning. Deze planning moet flexibel zijn, want er moet gekeken worden naar de behoeften, het niveau, de betrokkenheid en de diversiteit in de ontwikkeling van jonge kinderen.

Deze conclusie is toegespitst op de kleutergroepen van SCHOOL X, maar is ook te lezen en gebruiken voor andere kleutergroepen op andere basisscholen.

5.3 AANBEVELINGEN

Uit de theorie is gebleken dat er niet te veel aandacht moet liggen op de technische aspecten van het schrijven. In de probleemanalyse staat aangegeven dat de leerkracht in groep 3 merkt dat de kinderen zichzelf letters op een verkeerde manier eigen hebben gemaakt. Een oplossing hiervoor zou kunnen zijn om hoofdletters aan te bieden in de kleuterklas zoals in paragraaf 4.3.1.4 benoemd wordt. In het theoretisch kader worden hier nog andere benaderingen van opgenoemd: niet op het verzoek ingaan om letters te leren schrijven, de leerlingen zelf met de letters aan de slag laten gaan of een klein groepje dat er aan toe is samenstellen en dat groepje al de letters op een juiste manier leren te schrijven. Het is erg afhankelijk van de leerkracht en de school wat bij ze past. Wanneer er voor gekozen wordt om de letters toch alvast juist te leren schrijven is het van belang dat de letters qua bewegingsvolgorde goed aangeleerd worden. Er moet eerst aandacht zijn voor de vorm en dan pas voor de grootte en de hellingshoek. Voordat de kinderen kunnen gaan schrijven moet er eerst een goede pengreep ontwikkeld zijn. Deze is goed aan te leren door middel van duidelijke instructie. Dit lukt vrij snel bij jonge kinderen omdat de verkeerde pengreep nog niet ingeslepen is.

Om de schrijfontwikkeling van kinderen zo goed mogelijk te laten verlopen kan de leerkracht hieraan bijdragen door voorbeeldgedrag te laten zien. Het is van belang dat de functionaliteit van het schrijven veel aandacht krijgt en dat er betekenisvolle aanleidingen gecreëerd worden voor het schrijven van teksten of mededelingen.

5.4 DISCUSSIEPUNTEN

Tijdens het analyseren van de data die verkregen is door middel van de eindmeting, blijkt dat de vergelijkingsklas een grotere groei heeft doorgemaakt in hun schrijffase en score op de ‘invented spelling’ taak dan de onderzoeksgroep. Deze resultaten zijn te verantwoorden, door het verschil in aanbod van de letters. Een vervolgonderzoek zou specifiek in kunnen gaan op het effect van schrijfonderwijs aanbieden die aansluit bij de schrijfontwikkeling, behoefte, niveau en betrokkenheid van de kinderen.

In de aanbevelingen staan verschillende opties over het aanbieden van de letters. Hieruit kan geen aanpak aanbevolen worden als ‘de beste’. Dit komt omdat de juiste aanpak afhangt van de leerkracht, de basisschool en de kinderen waar het om gaat. In een vervolg onderzoek zou er onderzocht kunnen

worden wat de effecten zijn van de verschillende soorten aanbod van de letters voor het schrijfonderwijs in groep 3. Ook zou er een vervolgonderzoek gedaan kunnen worden over het effect op het leren schrijven van de 'kleine' letters in groep 3, wanneer de kleuters in groep 1 en 2 met hoofdletters gewerkt hebben.

BIBLIOGRAFIE

- Alkema, E., & Tjerkstra, W. (2011). *Méér dan onderwijs*. Assen: Van Gorcum.
- Beernink, R., Koeven, E. v., & Vreman, M. (2011). *Taal-didactiek*. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff.
- Brouwers, H. (2013). *Kiezen voor het jonge kind*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Donk, C. v., & Lanen, B. v. (2013). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Dorr Digi leer- en ontwikkelingslijnen voor groep 1 en 2*. (sd). Opgehaald van www.dorr-onderwijs.nl: <http://www.dorr-onderwijs.nl/>
- Druenen, M. v., Verhoeven, L., & Wentink, H. (2012). *Protocol Leesproblemen en Dyslexie. Groep 1 en 2*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Eerd-Smetsers, C. v., & Alblas, G. (2001). *Schrijven is een vak apart*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Elsäcker, W. v., Beek, A. v., Hillen, J., & Peters, S. (2006). *De Taallijn Interactief taalonderwijs in groep 1 en 2*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Expertisecentrum Nederlands. (2010). *Doorlopende leerlijnen taal basisonderwijs*. Opgehaald van www.leerlijnentaal.nl: <http://www.leerlijnentaal.nl/page/114/alfabetisch-principe.html>
- Gelderens, A. v., Paus, H., & Oosterloo, A. (2010). *Leerstoflijnen schrijven beschreven: Uitwerking van het referentiekader Nederlandse taal voor het schrijfonderwijs van de basisschool*. Opgehaald van <file:///C:/Users/Tessa%20nieuw/Downloads/leerstoflijnen-schrijven-beschreven.pdf>
- Hagen, A. v., & Valkenburg, A. (2010). *Zo leer je kinderen schrijven*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Hooijmaaijers, T., Stokhof, T., & Verhulst, F. (2012). *Ontwikkelingspsychologie voor leerkrachten basisonderwijs*. Assen: Van Gorcum.
- Houtveen, A., Brokamp, S., & Smits, A. (2011). *LEZEN ÉN SCHRIJVEN; Achtergronden en ontwikkelingen in drie projectjaren van het LeesInterventie-project voor Scholen met een Totaalaanpak (LIST)*. Utrecht: Hogeschool Utrecht, Kenniscentrum Educatie van de Faculteit eEducatie.
- Keulen, M., & Eerd-Smetsers, C. v. (2007). *Van kleutertekening tot schrijven*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Kijk op ontwikkeling*. (2015). Opgehaald van www.kijkopontwikkeling.nl: <http://www.kijkopontwikkeling.nl/mijlpalen/verschillende-pengrepen-kind/>
- Kleef, M. v., & Tomesen, M. (2002). *Stimulerende lees- en schrijfactiviteiten in de onderbouw*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Kooijman, E., Mierlo, M. v., & Natzijl, C. (2011). *Pak je pen*. Rosmalen: Uitgeverij Cantal bv.

Kwast, A. D. (2005). *'Schrijven kun je leren' De theorie van het schrijven*. Heerhugowaard: Leesberg Reclame Producties.

Paus, H. (2014). *Portaal; Praktische taaldidactiek voor het basisonderwijs*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

SLO, Nederlands Expertisecentrum. (2009). *TULE inhouden & activiteiten*. Opgehaald van www.slo.nl: <http://tule.slo.nl/Nederlands/F-KDNederlands.html>

Smits, A. (2002). *Signalering ontwikkeling beginnende geletterdheid*. Zwolle: Windesheim O.S.O.

BIJLAGEN

BIJLAGE I – PROCES

Wegens privacy redenen verwijderd uit het onderzoek.

BIJLAGE II – INVENTED SPELLING TEST (SMITS, 2002)

Invented spelling*

Naam:	Maximale score: 25	
Groep:	Totale score leerling:	
Leeftijd:	Groepsgemiddelde:	
Datum:	Spelenderwijs oefenen: ja / nee	

Algemene informatie:

De taak 'Invented spelling' geeft zicht op de schrijfontwikkelingsfase waarin het kind zich bevindt (Bus, 1995).

Benodigheden:

Dit scoreformulier, papier, pen, potlood.

Instructie:

Vertel aan de leerling wat er gaat gebeuren.

Zeg bijvoorbeeld: "Jij gaat dadelijk wat woordjes opschrijven."

Vraag aan de leerling om zijn of haar naam op te schrijven.

Vraag aan de leerling om de volgende vijf woorden te 'schrijven': tomaat, slak, bos, wolk, banaan.

Normering:

- 0 punten: Schrijfkabbels of tekeningen.
1 punt: Letterreeksen die geen relatie hebben met de klankstructuur van het woord.
3 punten: Semi-fonetisch, als enkele letters – meestal begin- of eindconsonanten – correct zijn.
5 punten: Fonetisch (klankzuivere woorden, bijna correct gespeld) en conventioneel (geheel correct gespeld). Woorden correct of zoals het klinkt weergegeven (dus 'toomaat' mag).

Maximale score: 25 punten

Kleuters die een half jaar voordat ze formeel leren lezen niet of nauwelijks schrijven of duidelijk achterlopen in de schrijfontwikkeling omdat ze alleen nog in kabbels schrijven, hebben extra aandacht nodig.

Woorden:	Observatie:	Score:
Eigen naam	goed - deels - niet	n.v.t.
Tomaat		
Slak		
Bos		
Wolk		
Banaan		

Interview leerkrachten

Respondenten:	
Datum:	
Begin- en eindtijd:	
Locatie:	
Doel van het interview:	Met dit interview wordt er data verzameld over welke schrijfdoelen gehanteerd worden en hoe er op dit moment schrijfonderwijs aangeboden wordt aan de groepen 1/2 van SCHOOL X.

Inleiding

Dit interview bevat structurerende- en vervolgvragen die gesteld gaan worden aan de twee kleuterleerkrachten van groep 1/2a en 1/2b. Dit interview zal ongeveer tien minuten duren. Vooraf aan het interview wordt er gevraagd of het interview opgenomen mag worden en of er aantekeningen gemaakt mogen worden. Er wordt besproken wat er met de verwerking van de data gedaan wordt. Tot slot wordt er gevraagd of er bij voorbaat al vragen zijn over het komende interview.

Kern

Vraag 1: Kunt u mij vertellen of er gebruik gemaakt wordt van een schrijfmethode voor de kleuters?

Vervolg vragen:

Zo ja:

Kunt u aangeven welke methode er gebruikt wordt?

Zit er bij deze methode een doorlopende leerlijn voor alle groepen van de basisschool?

Bevat de methode ook schrijfdoelen? Zo ja, kunt u aangeven welke schrijfdoelen?

Vraag 2: Kunt u mij vertellen aan welke schrijfdoelen er gewerkt wordt bij de kleuters?

Vervolg vragen:

Waarom gebruikt u deze doelen?

Bent u tevreden met deze doelen?

Vraag 3: Kunt u mij iets vertellen over de wijze waarop er aan de schrijfdoelen gewerkt wordt bij de kleuters?

Vervolg vragen:

Hoe vaak wordt er gewerkt aan de schrijfdoelen? → Wordt dit systematisch gedaan?

Heeft u vaste materialen in de klas die bevorderend zijn voor de schrijfontwikkeling?

Laat u (bewust) voorbeeld gedrag zien m.b.t. het schrijven? → Wordt dit systematisch gedaan?

Slot

De geïnterviewden krijgen de gelegenheid om aanvullende opmerkingen te maken naar aanleiding van het gesprek. Er wordt aangegeven wat er met de verkregen data gedaan wordt en hoe de resultaten teruggekoppeld worden. Ook worden de geïnterviewden bedankt voor het gesprek.

BIJLAGE IV – MATERIALEN SCHRIJFHOEK EN UITGEVOERDE ACTIVITEITEN

UITGEVOERDE ACTIVITEITEN OMTRENT DE SCHRIJFONTWIKKELING:

Activiteit	Benodigdheden	Doel
Woordveld maken (thema's: verkeer, lente, de tuin, kleine diertjes en zomer).	Grote kartonnen vellen, benzinestift, bijbehorende plaatjes later uitprinten, lijm.	Het ontlocken van schrijfgedrag. Met het maken van een woordveld leggen we informatie vast.
Lettervelden maken (uit karton een letter knippen, op deze letter zetten we allemaal woorden die met deze letter beginnen).	Karton, schaar, benzinestift.	Het ontlocken van schrijfgedrag. Met het maken van een letterveld leggen we informatie vast.
De krulharen van een kaal poppetje tekenen met wasco op het ritme van de muziek. Eerst hebben we over grote krullen in het speellokaal heengelopen, daarna hebben we met ons lichaam (armen, polsen, vingers) krullen gemaakt.	Stoepkrijt (krullen speellokaal), passende muziek, poppetjes zonder haar op a3 papier, wasco.	Oefenen pengreep en kleine bewegingen maken.
Schrijf-/tekenspel (er liggen 12 spullen onder het kleed, schrijf of teken met je groepje op wat je allemaal hebt onthouden).	Groot kleed, 12 verschillende voorwerpen, a3 papier voor het aantal groepjes, stiften/potloden.	Oefenen pengreep, de kinderen kunnen allemaal meedoen in hun eigen schrijffase. De kinderen leren iets opschrijven herkennen als iets dat erbij hoort. Doordat er samengewerkt moet worden voeren de kinderen gesprekken met elkaar en zo worden ze bewust gemaakt van hun eigen schrijfgedrag en kunnen ze aangezet worden tot nadenken over taal.
Elke maand maken de kinderen een maandtekening, ze vertellen aan de leerkracht wat ze getekend hebben en wat de leerkracht erbij mag schrijven.	Boekjes van de maandtekeningen, potloden.	De kinderen leren dat iets wat je opschrijft blijft bestaan. Door nu op te schrijven wat de kinderen vertellen, kan iemand later lezen wat er getekend is.
Verhaaltje over de pengreep: Papa en mama zitten voorin de auto (duim en wijsvinger). De drie kinderen zitten achterin (middel-, ringvinger en pink) De kinderen mogen echt niet voorin, want dan volgt er een bekeuring. Papa mag niet op mama's schoot. Mama niet op papa's schoot, want dat is veel te gevaarlijk.	De tekst van het verhaaltje.	De kinderen bewust laten nadenken over hoe ze hun potlood/stift goed moeten vasthouden. Lichaamskennis (schrijfvoorwaarde).

<i>Dit vertel je de kinderen een aantal keer. Vervolgens loop je door de klas en als je ziet dat een kind het potlood niet goed vast houdt zeg je 'o, o, dat is een bekeuring, doe het snel goed voordat de politie komt!'.</i>		
Dansje waarbij de middellijn doorkruist wordt op YouTube: 'Brain Breaks Crossover Brain Breaks Song Cross the Mid-line Jack Hartmann: https://www.youtube.com/watch?v=GkrZBsOlt3k	Digibord en youtube	De middellijn doorkruisen waardoor er verbindingen in de hersenen ontstaan.

AANWEZIGE MATERIALEN IN DE SCHRIJFHOEK:

Materiaal	Werkwijze	Doel
Gelamineerde stoplichtletters	Deze letters geven door rode, oranje en groene stippen aan waar je moet beginnen, terug moet gaan en waar je moet stoppen met het schrijven van de letters.	De kinderen leren de juiste schrijfwijze van de letters.
vleugelmoeren en moeren aan een bout eind draaien	De kinderen maken de voorbeeldkaarten na door de moeren en vleugelmoeren aan de bout eind te draaien.	Fijne motoriek, er wordt geoefend met de handfunctie waardoor het kind uiteindelijk kan opponeren.
Doos met hierop doppen en verschillende kleuren kamers + pompons + wasknijpers	De kinderen moeten eerst de doppen eraf draaien voordat ze de balletjes in het goede vakje kunnen stoppen. De balletjes pakken ze vast met de wasknijper of pincet.	spelenderwijs oefenen met de handfunctie; pincetgreep.
Zout in een bak	De kinderen kunnen in het zout de letters schrijven of de schrijfpatronen die ook aanwezig zijn in de hoek namaken.	Het bevorderen van een soepele wijze van schrijven.
Zip lock bag gevuld met verf	De kinderen kunnen in de verf de letters schrijven of de schrijfpatronen die ook aanwezig zijn in de hoek namaken.	Het bevorderen van een soepele wijze van schrijven.
Play doh + knikker	De kinderen kunnen in de play doh de letters schrijven en hierna de knikker door de letter heen laten rollen. De kinderen mogen ook met de klei een letter na kleien.	Fijne motoriek; spelenderwijs oefenen met de handfunctie.
Kaarten met verschillende schrijfpatronen	De kinderen mogen deze kaarten pakken als ze patronen na willen tekenen op het krijtbord, whiteboard of in het zout.	Het bevorderen van een soepele wijze van schrijven.

Stempels + inkt	De kinderen kunnen woorden na stempelen of zelf woorden bedenken om te stempelen.	Letterherkenning, visuele discriminatie.
Mapje met papieren die uitnodigen tot gebruik potlood/stift (doolhof, hoofden waar haar op getekend moet worden, woorden naschrijven, et cetera)	De kinderen mogen zelf uitkiezen welke bladen ze graag willen maken. Bij de bladen kunnen ze stiften, potloden of stempels gebruiken.	Pengreep oefenen, interesse in schrijven ontwikkelen.
Verschillende soorten teksten: krant, folder, boek, tijdschrift, et cetera Met daarbij een map met lege a4 papieren	De kinderen kunnen op zoek naar letters in de verschillende soorten teksten. Als ze een letter gevonden hebben kunnen ze deze uitknippen en in de map plakken. Zo ontstaat er een lettermap.	Visuele discriminatie, oefenen met de handfuncties.
Doos met getallen in vakjes (1 t/m 12) + chenille draad stukjes + wasknijpers /pincet	De kinderen mogen met een wasknijper of pincet het goede aantal stukjes chenille draad in de bakjes doen, dus bij 1 één stukje chenille draad.	spelenderwijs oefenen met de handfunctie; pincetgreep.
Kralen om chenille draad heen rijgen	De kinderen kunnen aan de hand van de voorbeeldkaarten verschillende aantallen en kleuren kralen om chenille draad heen rijgen. Ze pakken de kralen tussen hun vingers op.	Fijne motoriek; spelenderwijs oefenen met de handfunctie.
Alle namen van de kinderen gelamineerd en doormidden geknipt	De kinderen zoeken de bovenste en de onderste helft van de namen bij elkaar, zodat de namen weer compleet zijn.	Stimuleren van de schrijfvoorwaarden: vormherkenning.
Een regenboog van wc rolletjes in een doos + pompons + wasknijpers/pincet	De kinderen pakken de pompons op met een wasknijper/pincet en doen de pompons dan in de juiste kleur wc rol. Uiteindelijk is de regenboog weer heel gemaakt.	spelenderwijs oefenen met de handfunctie; pincetgreep.
Loose parts (kleine voorwerpen) en onderleggers om te versieren	De kinderen mogen een onderlegger mooi versieren met verschillende prullaria.	Fijne motoriek; spelenderwijs oefenen met de handfunctie.
2 dobbelstenen met schrijfpatronen erop	De kinderen kunnen rollen met de dobbelsteen. Dan komt er een patroon boven te liggen, dit patroon mogen ze na schrijven op het krijtbord, whiteboard of in het zout. Er is één vlak leeg van de dobbelsteen, als die komt mogen ze zelf een patroon bedenken.	Pengreep oefenen, het bevorderen van een soepele wijze van schrijven.
Whiteboard stiften	Met de whiteboard stiften kunnen ze op het whiteboard de patronen tekenen. Met de stiften kunnen ze ook schrijven	Pengreep oefenen, het bevorderen van een

	op de schrijfkaarten die uitnodigen tot schrijven.	soepele wijze van schrijven.
Krijtjes	Met de krijtjes kunnen ze op het krijtbord letters of patronen schrijven.	Pengreep oefenen, het bevorderen van een soepele wijze van schrijven.
Schrijfkaarten die uitnodigen tot schrijven (steeds een letter meer weg van een woord)	Er zijn verschillende kaarten met woorden die passen bij het thema. Op de eerste regel staat het woord helemaal geschreven, op de tweede regel is de eerst letter weggelaten, deze moeten de kinderen erbij schrijven. Elke regel gaat er een letter extra weg totdat de kinderen het woord helemaal zelf schrijven.	Pengreep oefenen, het bevorderen van een soepele wijze van schrijven.

Figuur 15, De schrijfhoek

BIJLAGE V – VERWERKING NUL- EN EINDMETING

FASE SCHRIJFONTWIKKELING

Groep 2a (vergelijkingsklas)			
Naam leerling	Fase schrijfontwikkeling begin februari	Fase schrijfontwikkeling begin juni	Vooruitgang
a1	Fase 4	Fase 4	0
a2	Fase 4	Fase (4)/5	(0)/1
a3	Fase 4	Fase (4)/5	(0)/1
a4	Fase 4	Fase 4	0
a5	Fase 3	Fase 4	1
a6	-	NIET AANWEZIG	-
a7	Fase 4	Fase 5	1
a8	Fase 4	Fase 5	1
a9	Fase 4	Fase 4	0
a10	NIET AANWEZIG	-	-
a11	Fase 4/5	Fase 5	(0)/1
a12	Fase 3	Fase 3	0
a13	Fase 4	Fase 4	0
a14	Fase 5	Fase 5	0
a15	NIET AANWEZIG	-	-
a16	Fase 5	Fase 5	0
Totaal	52,5	57	4,5
Gemiddeld	4,04	4,38	0,34

Groep 2b (onderzoeksgroep)			
Naam leerling	Fase schrijfontwikkeling begin februari	Fase schrijfontwikkeling begin juni	Vooruitgang
b1	Fase 5	Fase 5	0
b2	Fase 3	Fase 4	1
b3	Fase 5	Fase 5	0
b4	Fase 4/5	Fase 5	(0)/1
b5	Fase 4	Fase 4	0
b6	Fase 3	Fase 3	0
b7	Fase 4/5	Fase 4/5	0
b8	Fase 5	Fase 5	0
b9	Fase 4	Fase 4	0
b10	Fase 5	Fase 5	0
b11	Fase 5	Fase 5	0
b12	Fase 4	Fase 4/5	0/1
b13	Fase 3	Fase 3	0
b14	Fase 5	Fase 5	0
b15	Fase 4	Fase 4/5	0/1
Totaal	64	66,54	1,5
Gemiddeld	4,27	4,43	0,16

SCORE 'INVENTED SPELLING'

Groep 2a (vergelijkingsklas)			
Naam leerling	Score 'invented spelling' begin februari	Score 'invented spelling' begin juni	Vooruitgang
a1	6	6	0
a2	8	20	12
a3	8	20	12
a4	10	8	-2
a5	2	8	6
a6	-	NIET AANWEZIG	-
a7	14	24	10
a8	8	23	15
a9	7	14	7
a10	NIET AANWEZIG	-	-
a11	15	24	9
a12	5	5	0
a13	8	10	2
a14	23	23	0
a15	NIET AANWEZIG	-	-
a16	19	16	-3
Totaal	133	201	68
Gemiddeld	10,2	15,5	5,3

Groep 2b (onderzoeksgroep)			
Naam leerling	Score 'invented spelling' begin februari	Score 'invented spelling' begin juni	Vooruitgang
b1	23	24	1
b2	5	10	5
b3	23	23	0
b4	16	23	7
b5	6	8	2
b6	5	5	0
b7	17	17	0
b8	23	25	2
b9	7	5	-1
b10	25	25	0
b11	21	23	2
b12	12	21	9
b13	4	5	1
b14	25	25	0
b15	13	18	5
Totaal	225	257	33
Gemiddeld	15	17,1	2,1

PENGREEP
